

Илија Кајтез

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион - Никола Тесла, Београд*

Бојана Ружичић

Докторанд на Факултету политичких наука у Београду

МАРКСОВО (НЕ)РАЗУМЕВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ СТРАТИФИКАЦИЈЕ, ДРУШТВЕНИХ КЛАСА И КЛАСНЕ БОРБЕ

Сажетак

У раду се разматра Марксова теоријска перспектива у односу на појам друштвене стратификације, друштвене класе и класне борбе. Друштвена класа се, уопште узевши, односи на групе људи који деле сличан друштвени или економски положај. Од изузетне је важности бавити се теоријском анализом феномена класе као једног од три кључна аспекта структурне неједнакости. Савремени капитализам има бројне слабости и противречности. Неки аутори сматрају да је неолиберална идеологија већ досегла свој зенит и да нужно мора да сиђе са историјске сцене. Глобална конкуренција која чини срж савременог капитализма узрокује велике промене. Три су кључне категорије које чине структурну неједнакост: класа, род и раса. Марксистичка теоријска перспектива везано за овај друштвени феномен нам је од изузетног значаја како бисмо га могли што потпуније и свеобухватније разумети и схватити.

Из марксистичке теоријске перспективе, друштвена класа, као категорија, представља најдубљу и најзначајнију од

свих друштвених подела. Марксисте заступају став по коме у већини друштвених уређења људска бића теже да мисле и делују заједно са другима који имају исти или сличан економски положај, односно интерес. Према марксистичком мишљењу, главни чиниоци историје, нису појединци, него друштвене класе. Разумети природу друштвене класе и друштвене стратификације од кључног је значаја за разумевање не само друштвене и политичке промене, него и друштвене и политичке стварности уопште. Ипак, треба напоменути да у оквиру саме социјалистичке традиције постоји подела у погледу схватања и тумачења природе и значаја друштвене класе. Са једне стране, у марксистичкој традицији, класа је повезана са економском моћи која се дефинише пре свега односом појединца према средствима за производњу. Овај марксистички двокласни модел карактерише непомирљиви сукоб између друштвених класа који нужно води насилном рушењу капитализма кроз пролетерску револуцију. Са друге стране, социјалдемократе, имају тенденцију да друштвену класу дефинишу у односу на друштвени доходак и статусне разлике између „белих крагни“ или нефизичких радника (средња класа) и „плавих крагни“ или физичких радника (радничка класа). Из ове перспективе, напредак социјализма се повезује са ублажавањем подела на средњу класу и радничку класу, које се спроводи кроз економску и друштвену интервенцију.

Ипак, од средине XX-ог века слаби теоријско интересовање за анализом класе. То је у великој мери последица све нижег нивоа класне моћи, солидарности и кохезије, физичког смањивања традиционалне радничке класе, опадању класичних индустрија заснованих на физичком раду, све масовније производње и потрошње, раста јавног сектора, повећање женске радне снаге.

Кључне речи: Маркс, социјална стратификација, друштвене класе, класна борба, неједнакост.

1. КО ЈЕ КАРЛ МАРКС

Филозофи не расту као печурке из земље; они су плодови свога доба, свог народа, чији најсуптилнији, најдрагоценији и најневидљивији сокови круже у филозофским идејама.

Филозофи су до сада само различито тумачили свет, али ради се о томе са он измени.

Над савременошћу не очајавам, њезин је властити очајан положај тај који ме испуњава надомћ.

Борба класе против класе, борба доведена до врхунца значи потпуну револуцију.

Карл Маркс

Карл Маркс (*Marx Karl 1818-1883*) Немац, рођен је у Тријеру. Рајнска област. Маркс је студирао права, филозофију и историју у Бону и Берлину, где је био под утицајем славног Хегела и материјализма Фојербаха. Докторирао је филозофију у Јени (1841) са тезом *Разлике између Демокритове и Епикурове филозофије природе*.¹ Карл Маркс је један од највећих и најнавођених друштвених мислиоца XIX и XX века. Ретко који мислилац је оставио тако плодносан и дубоки траг, изазвао толико контроверзи, сукоба, неразумевања и уздизања до друштвеног идола и уједно острашћено нападан као највећи непријатељ људског рода. У односу на Маркса готово да нема неутралних ставова јер се људи сврставају на његове најљуће противнике или оне који га обожавају. “Карл Маркс... се... сматра човеком који је тврдио да је оснивач научног социјализма и који је урадио више од било ког... за стварање снажног покрета који је, својом привлачношћу и одбојношћу, доминирао савременом историјом... као филозофа тешко га је класификовати. У једном виду он је... изданак филозофских радикала... У другом виду, он је поново оживео материјализам... он је последњи од великих градитеља система, наследник Хегела, који, као и он, верује

1 Хегел је истицао значај Демокритове филозофије док је Маркс више наглашавао значај Епикурове филозофије. Епикур превладава строги детерминизам Демокрита. Епикур је на онтолошкој равни први увео принцип слободе и самоделатности атома у чему је млади Маркс видео могућност остварења људске слободе. Генијални људи код других мудраца плодно пронађу много скривених порука и дубоких значења.

у рационалну формулу која сажима еволуцију човечанства. Нагласак на било ком од ових видова на рачун осталих даје лажан и искривљен поглед на његову филозофију”.² Своје мишљење о Марксу дао је и Карл Попер³ који тврди да је Маркс био рационалиста⁴ и да је као Сократ и Кант веровао у људски разум као основу јединственог човечанства. Међутим, његова доктрина и ставови да су мишљења људи одређена класним интересом убрзала је пад овог веровања.⁵ О великим људима могу правилно, истинито и доследно да суде само великани науке, филозофије и уметности.

Маркс одлази у Француску (Париз,1843) да изучава социјализам, где је срео свог будућег сарадника и пријатеља Фридриха Енгелса.⁶ Енгелс је за њега рекао: “Маркс је био геније, ми други у најбољем случају таленти”. Карл Маркс је проучавао револуцију у Француској и Немачкој (1848) и заједно са Енгелсом написао *Манифест комунистичке партије* (1848)⁷ у коме историју приказује као историју класних борби,

2 Бертранд Расел, *Историја западне филозофије*, Народна књига и Алфа, Београд, 1998. стр. 705.

3 Попер пише да Маркс заступа економски историцизам, јер економски односи снажно утичу на друштвено и политичко искуство његовог времена, он је открио значај економске моћи и преувеличао њен друштвени значај. Главни резултат његовог учења јесте-пророчанство предстојећег доласка бескласног друштва. Пролетерима за преузимање власти он препоручује «револуционарно насиље» али не искључује могућност да радници преузме власт и мирним путем. Ипак, у делу *Немачка идеологија* (1845/46) се између осталог каже: «није критика, него је револуција покретачка снага историје». После уништења капитализма победничка радничка класа ће изградити «револуционарну диктатуру пролетеријата». Маркс препоручује пролетеријату задатак извођења «перманентне револуције».

4 „У погледу науке као највишег достигнућа ума, многи интелектуалци су покушавали да примене научне методе на друге области мисли...Инсистирали су на томе да се историја може друштвено развијати на научној основи, а друштво реорганизовати на основу научних законитости друштвеног развоја. Марксизам је био један покушај да се уобличи наука о друштву, други је био...позитивизам.“ М. Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000.стр. 334.

5 К. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи, II (Плима пророчанства-Хегел, Маркс и последице)*, БИГЗ, Београд, 1993. стр. 269.

6 Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels 1820-1895*) је био блиски сарадник Маркса и суоснивач марксизма. Од 1845. до 1848. године Енгелс борави у Бриселу и у Паризу где интензивно ради на проучавању и пропагирању идеја социјализма и класне борбе међу радницима. Студира политичку и филозофску литературу и заједно са Марксом пише *Немачку идеологију*. У Лондону са Марксом организује “Савез комуниста” а 1848. године они пишу *Манифест комунистичке партије*. После избијања револуције 1848. године Енгелс се враћа у Немачку и са Марксом предводи лево крило револуционарних снага и суделује у оснивању листа Нове рајнске новине. Када је револуција угушена он одлази у Швајцарску, а одатле у Лондон. Диринг 70-тих година XIX века у Немачкој започиње оштре нападе на Марксов *Капитал* и Енгелс пише чланке у одбрану *Капитала* који су касније изашли као његово дело *Анти-Диринг*.

7 „...социјализам није био, а у то време и није могао да буде, политичка партија са тачно

а пролетеријату свих земаља упућује поруку да испуни своју планетарну мисију и оствари друштво: “у коме је слободни развитак сваког индивидуума услов слободног развитка за све”. Маркс је био идејни вођа и организатор Прве интернационале (1864-1876). Највећи херој за њега је Прометеј који је уједно:”... најплеменитији светац и жртва у филозофском календару”.⁸ Марксова животна максима је била:”Ништа што је људско није ми страно” ае срећу живота је видео у борби. Остатак живота провео је у Лондону мучен сиромаштвом, болешћу и смрћу деце али је упркос свему неуморно писао. Подстицај за рад му је давала вера у надлазећу друштвену револуцију. Велике људе света одликује скромност захтева према животу, вулканска животворна снага и непресушна стваралачка енергија.

“Маркс је био интерпретиран на много различитих начина... као хисторијски материјалист, филозоф праксе и мислилац револуције... као дијалектички материјалист, политички економист... политички мислилац, оснивач научне социологије, идеолог комунизма”.⁹ Маркс је држећи се Дантеових речи: “Ти иди својим путем а свет нека прича шта хоће” фасцинирао својом духовном супериорношћу, научним даром, енергичношћу и лидерством. О томе најбоље сведоче и речи Мозеса Хеса: “Он је једини живи и прави филозоф (...) др Маркс, тако се зове мој идол, још је сасвим млад човек; он повезује најдубљу филозофску озбиљност с најбриткијом духовитошћу. Замисли Русоа, Волтера, Холбаха, Лесинга, Хајнеа и Хегела сједињене у једној личности...и добићете др Маркса”.¹⁰

утврђеним програмом. Његови главни теоретичари су били интелектуалци и филозофи, често аристократског или буржоаског порекла, далеко од нада и хтења обичног човека. Пред крај овог периода, међутим, социјализам је почео да излази из учења студија у руднике и фабрике, а реформатори су почели да организују радничку класу за успешније политичке акције. У Паризу је 1836. године група прогнаних немачких револуционара међу којима је водећа личност био кројач Вајтлинг основала „Друштво потчињених“. На својој годишњој скупштини 1847. године Друштво је усвојило назив „Савез комуниста“. Том приликом су Карл Маркс и Фридрих Енгелс направили нацрт Комунистичког манифеста (издат 1848) који ће постати најутицајнији политички документ новијег времена“. *Савремени свет, Илустрована историја света*, IV том, Народна књига, Вук Караџић, Рад, Београд, 1983. стр. 17.

8 *Encyclopaedia Britannica*, Inc, Copyright 1994-2000.

9 Гајо Петровић, *Мишљење револуције*, Напријед, Загреб, Nolit, Београд, 1986. стр. 12.

10 Наводи се према: Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998. стр. 209.

Бертранд Расел правећи паралелу између Августина и Маркса, хришћанства и комунизма предлаже следеће разумевање и ишчитавање Марксове естахологије: Месија-Маркс, избрани-пролетеријат, црква- комунистичка партија, долазак царства небеског-револуција, пакао-кажњавање капиталиста, рај- комунистичка заједница. Поставља се питање како је могуће одредити “правог” Маркса између толико супротстављених мишљења, тумачења и искључивих ставова. “‘Прави’ Маркс- то је оно чиме је Маркс задужио историју. ‘Права’ Марксова филозофија то је Марксов допринос развоју филозофске мисли”.¹¹ Марксова мисао и дело иде од обожавања и страсне световне вере за чију су реализацију уграђени милиони људских, непоновљивих живота¹² до потпуног негирања вредности, оригиналности и научне заснованости његове теорије.

Ипак, истине ради, мало научника, без обзира да ли су Маркса канонизовали, проглашавали генијем, страсно мрзели или потпуно негирани његов значај, који се нису сложили да је марксизам као учење, идеологија и покрет, на овај или онај начин, обележио целокупни двадесети век. Изгледа да је са правом Берлин (*Isaiah Berlin*) започео своју књигу *Карл Маркс* (1939) речима: “Ниједан мислилац XIX века није тако директно, тако одлучно и снажно утицао на човечанство као Карл Маркс”.¹³ Критичар и исусовац Калвез (*Jean-Yves Calvez*) који је изучавао и добро познавао марксизам у књизи *Мисао Карла Маркса* истиче: “Постоји ли међу савременицима ико кога марксизам не изазива или му не задаје питање?”¹⁴ Марксизам је дуго времена био филозофска мисао првог реда, о коме су се сви мисаони људи бавили, било да су га страсно негирани и ниподаштавали или оправдано или не уздизали у небеса мисаоног хорозонта научног са(знања).

Ипак, филозофија Маркса је “чедо свога времена” али по дOMETИМА и амбицијама и епохална мисао, идеологија, па чак и својеврсна световна религија. Неки сматрају да је

11 Gajo Petrović, *Filozofija i marksizam*, Naprijed, Zagreb, 1965. str. 380.

12 Колико у историји света изгубљених људских живота за владавину радикалних, монолитних, искључивих и екстремних политичких идеја и покрета. Сваки монопол носи име смрти.

13 Isaiah Berlin, *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford Univ. Press. 1939.

14 Jean-Yves Calvez, *La pensee de Karl Marx*, Editions su Seuil, Pariz, 1956, str. 13.

марксизам¹⁵ интегрална револуционарна мисао и универзална мисао револуције, а многи замерају Марксу утопизам у лику комунизма као политички и друштвени идеализам. Мудри Оскар Вајлд се пита да ли је могућа људска заједница без утопије и тврди: "...да географска карта на којој није означена земља Утопија, не завређује ни погледа". Роберт Такер (*Robert Tucker*) примећује, да је управо тај верски карактер марксизма био оно што је привукло многе људе. Као и средњовековно хришћанство, Марксов систем преузима на себе да: „обезбеди интегрисан свеобухватни поглед на стварност, једну организацију свег значајног знања у међусобно повезану целину, референтни оквир унутар кога сва могућа питања од важности налазе одговор... Ово, наравно, указује на извор привлачности његовог система за неке савремене људе код којих је ослабило упориште традиционалне религије али жудња за свеобухватним погледом на свет остаје жива и снажна.“¹⁶ На сличном трагу размишља и Марвин Пери у свом делу *Интелектуална историја Европе*: „Збиља, далеко од тога да буде научни систем, марксизам је имао карактеристику верског мита. По много чему марксизам је био секуларна религија која је обезбеђивала људима један емоционално задовољавајући поглед на свет: пролетеријат је одабрана класа која има задатак да створи овоземаљско спасење човечанства, крај ропства и експлоатације. Он је прилагодио неколико јудео-хришћанских тема: апокалиптична борба избеђу добра и зла доводи историју до краја, месијанске наде човечанства су остварене на концу свега када људска бића, ослобођена од ропства и експлоатације, полазећи кроз духовну регенерацију испуњавају обећање своје

15 Марксизам је израстао на историјским и теоријско-филозофским изворима: *француске просветитељске филозофије, дела социјал-утописта, учењу енглеских економиста, идејама немачке класичне филозофије и достигнућима науке уопште*. Француски просветитељи су значајни за Маркса својом идејом о зависности идеја од друштвене средине и идејом народног суверенитета. Социјал-утописти су утицали на класике марксизма, јер истичу да буржоаски друштвени систем противречи разумном друштву (због експлоатације). Енглески политекономисти су најдаље отишли у анализи битних економских проблема буржоаског друштва, и зато Маркс истиче њихову заслугу у писму Вајдемајеру (*Weydemeyer*) тврдећи да су управо они “открили и описали економску анатомију класа”. Немачка класична филозофија је схватила свет као процес који се дијалектички развија. Дух је битак свега, покретач и управљач света. Хегел кроз излагање развоја духа у делу *Феноменологија духа* образлаже развој феномена свести односно развитака човека и друштва. Он тврди да је покретачка снага историјског развоја рад и борба. *Суштина духа је слобода*.

16 Robert Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972. p. 22.

људске природе; а милитантни пролетери служе као посредници светског спасења. У својим оптужбама против неправде, и сам Маркс је личио на неког пророка из Старог завета. Коначно, вера, а не наука, осигурава тријумф пролетеријата и искупљења човечанства. Марксова дела (а касније и... Лењина и Маоа) постала су званична догма за своје вернике. Они који су застрањивали жигосани су као јеретици и осуђивани су за своје грехе. Способност марксизма... на свом врхунцу, да придобије следбенике и да врши утицај на понашање може се поредити са оним који су имали најважније светске религије.¹⁷

Слагали се потпуно или делимично са Перијем мора се признати да марксизам поред свог научног дела има и идеолошки, световно-религијски и утипијски део који је снажно заталасао свет капитализма и допринео политичким револуцијама и милионским жртвама међу људима протекла два века. Марксизам претендује да буде више од науке, он изграђује историјско пророчанство, али чак и више од тога он захтева да буде основа практичне политичке акције. Маркс критикује постојеће друштво и тврди да револуција може да води у бољи и праведнији свет.¹⁸ Знано је у друштвеним наукама да величање друштвене статике води апологији социјалних односа и конзервирању друштвеног стања, а истицање друштвене динамике и сталне, радикалне промене води у нужну “промену свега постојећег” и “превредновању свих вредности.” Маркс је прогласио социјализам за историјску нужност. “Марксизам је чисто историјска теорија, теорија чији су циљеви предвиђање будућег економског развоја, политичке моћи и... револуције ... Стварни задатак научног социјализма Маркс је видео у најави... социјалистичког миленијума”.¹⁹

17 Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, CLIO, Београд, 2000. стр. 360.

18 „Изражавајући дух просветитељства и Француске револуције социјалисти, као и либерали, нису пристајали на *satus quo* што одржава неправду и сматрају да људи могу да створе бољи свет. Они су, као и либерали највећу вредност придавали рационалној анализи друштва и његовој трансформацији у сагласности с научно валидним премисама, чију истинитост разумни људи могу да схвате. Социјалисти су веровали да су у људском друштву препознали шему која би ако се правилно примени и ако се на њу утиче одвела људе ка земаљском спасењу... да су социјалисти били романтичари јер су сањали о једном новом друштвеном поретку једној будућој утопији у којој би сваки појединац могао да нађе срећу и сопствено испуњење. Бабеф ... Срећа је нова идеја у Европи... У једном истински правичном друштвеном поретку нема ни богатих ни сиромашних.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 310.

19 Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи, II*, стр. 103-107.

У друштвеним наукама је тешко јасно одредити и прецизно дефинисати,²⁰ чак и мање комплексне феномене од марксизма као једног од филозофских учења и вишеслојној социолошкој теорији, политичкој идеологији и својеврсној световној вери. Толико је слојева, загонетних велова и протривречности (економских, политичких, филозофских, антрополошких, социолошких) у делу Маркса, књигама његових следбеника и каснијим тумачењима²¹ и нарочито реализацији тих идеја кроз историјске, политичке, идеолошке, партијске и класне борбе, да би свака сагласност и једногласје о Марксу и марксизму била просто немогућа мисија. Дела свих великих људи пролазе једино кроз непристрасни суд историје, о њима не треба судити брзо и олако мером свакодневних интереса и човековог мњења, осталим људима, неће судити будуће генерације које долазе, него само њихов пролазни живот. Блажени су они људи којих се сети ново I убрзано време света, а Карл Маркс јесте један од тих ретких људи у историји света.

2. ДРУШТВЕНА СТРАТИФИКАЦИЈА

Сва људска друштва, од најједноставнијих до најсложенијих, од најстаријих до савремених испољавају неки облик друштвене неједнакости.²² Друштвене разлике и друштвене неједнакости су социјалне чињеница првог реда, трајне и непремостиве, од када је света и века, без обзира на бројне покушаје многих људи, социјал-утописта, политичких покрета и револуционара²³ да смање и/или чак и елиминишу

20 “Сваки такав подухват неизбежно суочава онога ко се тог посла латио са бројним тешкоћама, утолико већим уколико имамо у виду да социолози и политиколози... још увек нису успели...да изграде... појмовну и терминолошку схему интерпретације којим би се како ваља премрежило мноштво историјских појава...”. Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, СЛЮ, Београд, 2001, стр. 371.

21 „Немачки филозоф и социолог Јирген Хабермас повезује се са франкфуртском школом социолошке мисли. Франкфуртска школа обухватала је групу аутора који су инспирацију добијали у радовима Маркса али који су сматрали да је потребно да се изврши радикална ревизија Марксових гледишта и да их је потребно осавременити...“ Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006. стр. 464.

22 Требамо се подсетити на неколико најзначајнијих филозофа и социолога који су се кроз историју на различите начине бавили проблематиком друштвених неједнакости или уопште неједнакости међу људима, споменимо најзначајније од њих: Аристотела, Жан Жак Русоа, Карла Маркса до Антонија Грамшија, Вилфреда Парета и Макса Вебера.

23 Николај Берђајев је као и многи филозофи пре њега тврдио да је неједнакост међу људима космички принцип и чак шта више основа космичког система. А што се тиче могућности

(униште) најдрастичније облике друштвене неједнакости.²⁴ За друштвене науке (пре свих филозофију, социологију, етику и политичке науке) од изузетне је важности извршити теоријску дистинкцију између појмова *друштвена неједнакост* и *друштвена стратификација*.²⁵

Ипак, врло је корисно када се проучавају сложени, динамични и противречни историјски феномени као друштвена неједнакост и друштвена стратификација да се има у виду и Марксово јасно упозорење да би: „свака наука била излишна када би се појавни облик и суштина непосредно подударали.“²⁶ Они које се баве историјом друштвених наука и друштвених феномена као што су неједнакост и стратификација не могу да заобиђу плодну мисао, дело и деловање Маркса. Појам друштвене неједнакости односи се на постојање друштвено

остварења једнакости у револуцијама Берђајев јасно истиче своје уверење да је у свим временима и у свим политичким системима увек владала мањина: „Једну мањину може сменити друга мањина и то је све... Револуционарна масовност је само атмосфера, у којој се остварује тиранија мањине.“ Nikolaj Berđajev, *Filozofija nejednakosti*, Oktoih, Podgorica, 2001.

24 „Људи су дуго сањали о егалитарном друштву у коме су сви чланови једнаки. У таквом друштву људи неће више бити рангирани по престужу... Високи статус више неће изазивати понизност и дивљење или завист и одбојност оних који су у мање „вредном“ положају. Богатство ће бити једнако расподељено међу становништвом... Доћи ће крај томе да неки људи имају моћ над другима... Израбљивање и тлачење биће појмови из прошлости који немају места у опису савремене друштвене стварности... Јасно је да је егалитарно друштво сан...“ М. Naralamos, M. Holborn, *Теме i перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 23. Наводимо шта о једнакости мисле и марксисти: “Друштво више неће бити подељено на оне који имају и оне који немају, угњетаче и угњетене, више неће бити потребе за државом, која је била само инструмент за одржавање и заштиту моћи експлататорске класе. Тако ће држава на крају одумерети.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.355.

25 Макс Вебер (*Maximilian Carl Emil Weber*; 1864-1920) немачки филозоф који је први уместо термина „друштвена неједнакост“ употребио израз „социјална слојевитост“ који је после њега вишеструко прихваћен у социолошким круговима. Полемишући са Марксом и настојећи да отклони „једностраности економизма“ Вебер сматра да поред економског чиниоца треба узети у обзир и друштвени углед и друштвену моћ и да наведена три елемента представљају релативно самосталне димензије друштвене слојевитости. Вебер се слаже са Марксом да порекло класних разлика треба тражити у сфери расподеле материјалних богатстава и погодности за стицање дохотка, и да подела људи на класе условљена превасходно економским чиниоцима. За Вебера *друштвени углед* значи расподелу *части и престижа* међу друштвеним слојевима, значајно је истаћи да се друштвени углед не поклапа са материјалном и економском поделом и да се дешава да онај који поседује економску моћ не ужива готово никакав или мали друштвени утицај (али се то дешава ретко и траје доста кратко) јер се успотставља законитост да онај који има економску моћ поседује углавном и друштвени углед. Вебер је за друштвену моћ истакао да је она способност да се утиче на понашање других људи. Заслуга је Вебера да је показао да друштвена моћ није пасивни одраз економске моћи и економског угледа.

26 Marks, *Capital*, том III, Kultura, Београд, 1978. стр. 422.

створене и условљене неједнакости. Друштвену неједнакост могли би дефинисати и на следећи начин: „постојање друштвене неједнакости значи постојање таквих друштвених односа у којим се једни у друштву на систематичан и релативно стабилан начин фаворизују и привилегују, а други се на систематичан и на релативно стабилан начин депривилегују, потискују и ограничавају у реалним могућностима своје властите друштвене и културне афирмације и целовитог индивидуалног и колективног развоја.“²⁷ Ипак, код друштвене стратификације²⁸ имамо врло јасно издиференциране друштвене групе, односно класе које су рангиране²⁹ према три основна критеријума: неједнакости у богатству, друштвеној моћи³⁰ и друштвеним угледу. Посебно су друштвена моћ и престиж (углед) неједнако расподељени између неких појединаца и друштвених група, а у многим друштвима постоје уочљиве разлике и у расподели богатства. Они који су припадници одређеног друштвеног слоја или класе, имаће одређену, заједничку свест о заједничким интересима, вредностима и циљевима, али и о заједничком идентитету. Такође, припаднике исте класе, најчешће, карактерише и сличан животни стил на основу кога се, у извесној мери, разликују у односу на чланове других друштвених слојева. Као припадници различитих друштвених слојева, односно класа, они уживају, односно трпе неједнаке расподеле награда (или казни) у друштву. Дакле, они су друштвено неједнаки. Они који су на врху власти (елита) на све могуће начине настоје да неједнакости замаскирају и

27 *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982. стр. 97.

28 „Маркс, дакле није схватио друштво као неструктурисани историјски тоталитет, већ као структурисани тоталитет који се историјски формира и развија по сопственим унутрашњим законима. Где су други мислиоци тражили склад система (друштвених односа) Маркс је откривао противречности, и...настојао да покаже како оне пресудно делују на формирање и развој друштвених структура...и система у целини.“ V. Korać, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987. str. 71.

29 Нама се чини да би дистинкција између друштвене неједнакости и друштвене стратификације могла да буде у томе да је друштвена неједнакост историјска, антрополошка појава и стални социјални процес, а да је друштвена стратификација класно-слојни облик и друштвена форма која ту људску неједнакост прелива, обликује и релативно трајно задржава.

30 „Моћ у веберовском смислу представља изгледе да се сопствена воља неке наметне упркос његовом отпору. Ово може произилазити из политичке вештине и поседовања власти, човеке природе и тежње за самоодржањем, друштвених односа у вези са начином производње или власничких односа, из организације или способности организоване мањине да доминира неорганизовано већином, из учествовања у управљању великим институцијама. Из располагања средствима физичке принуде, из способности деловања мноштва у сагласности.“ Видети: Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

камуфлирају, представљајући да су њихови уски и парцијални класни и/или слојни интереси у ствари општедруштвени и национални. Владајућа елита тврди да све што ради да то чини пре свега ради целине народа и среће друштва, а не ради или пре свега својих ускогрудих и ускогрупних интереса. Срећом по људски род манипулација је моћна али није свемоћна.

Друштвена стратификација заправо значи хијерархију друштвених група. Међутим, треба напоменути да је могуће да друштвена неједнакост постоји без друштвених слојева. Тако, на пример, Хараламбос и Холборн у књизи *Теме и перспективе* наводе да постоје и такви аутори који износе тезу да више није исправно сматрати западно индустријско друштво, нарочито друштво САД-а, класно подељеним и стратификованим. Аутори који заступају ове идеје и овакве тезе упућују читаоце на то да су друштвене класе замењене континуираном хијерархијом неједнаких положаја.³¹ Они сматрају да где су некада биле класе, речено у Марксовом смислу, чији су чланови имали неку врсту, снажније или флуидније класне свести, сличан начин живота и заједничке (класне) интересе, сада, ипак, постоји хијерархија и различитост бројних професионалних статуса појединаца. На тај начин ти аутори указују да је стратификација (хијерархија) друштвених група замењена хијерархијом професионалних статуса појединаца.³² Ипак, треба истаћи да неки аутори не праве јасну разлику између друштвене неједнакости и друштвене стратификације.

Када говоримо о теоријској анализи друштвеног раслојавања или о друштвеним слојевима, односно класама, морамо истаћи да је код сваког слоја уочена тенденција да развија своју особену субкултуру. Субкултуру чине одређене својеврсне норме, ставови и вредности које су својствени и карактеристични за сваку класу и друштвени слој. Такође, о субкултури можемо да говоримо и онда када поједини чланови друштва деле исте проблеме и сличне животне околности, као

31 М. Haralamos, М. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 23.

32 Бројни показатељи говоре у прилог чињеници да је све већи пораст потражње за разним профилом стручњака на тржишту рада. Све већа сложеност послова захтева све већу стучност, компетентност и стално, доживотно усавршавање. Убрзани развој модерне технологије захтева специјализовано научно и техничко знање. Са друге стране, настанком и развојем социјал-демократске државе, долази до развоја „социјалних професија“ и државне бирократије уопште.

и посебне реакције на исте и/или сличне животне услове. У том смислу, можемо рећи да припадници различитих друштвених слојева, односно класа имају посебну класну свест, што значи да имају осећај сродности, припадности и идентификације са другим припадницима своје групе. Дакле, можемо говорити о субкултурама различитих друштвених слојева, као што су субкултура средње, високе или радничке класе. Вредности и норме припадника одређене субкултуре се, примарном социјализацијом најчешће, преносе са генерације на генерацију. У прилог томе говори чињеница на пример да је доминантно заступљено мишљење припадника најнижег друштвеног слоја да су они у неповољном друштвеном положају због „несрећних“ могло би се слободно рећи и „судбинских“ и непромењивих друштвених околности. Имајући у виду све напред речено, они сматрају да је за њихов живот пресудан утицај среће када говоримо о побољшању положаја у друштвеној хијерархији, а не утицај напораног рада и/или сталног усавршавања.³³

Ипак, општа је тенденција да су савремена друштва све више „затворена“ а не како се то покушава приказати на Западу „отворена“ и због тога су могућности социјалне промоције људи из најнижих (маргиналних) друштвених слојева мало вероватне иако не, наравно, и немогућа. Прелазак припадника једног друштвеног слоја или класе у неки други слој или класу у теорији социјалне стратификације зове се процес друштвене покретљивости, односно друштвена мобилност. Нарочито треба имати у виду да друштвена покретљивост појединаца или група може бити усмерена како према врху, тако и према дну друштвене хијерархије. У затвореним друштвима, положај појединца је често дефинисан, одређен и (за)дат и пре самог рођења. Мало је тога што појединци у оваквом друштву могу урадити да би утицали на промену свог друштвеног положаја. Због тога се већина аутора слаже са ставом да су затворени друштвени системи у својој основи и свом бићу неправедни.

33 „У америчком друштву - и извесном степену и у другим индустријализованим друштвима - општепризнатим вредностима сматра се материјални успех, а средства за постизање тог успеха су, како се верује, самодисциплина и напоран рад. Према томе, људи који заостају много и напорно раде могу успети, без обзира на своју почетну позицију у друштву. Та идеја заправо није тачна, јер многим који су у неповољном друштвеном положају пружају се само ограничене или, чак, не постоје никакве уобичајене могућности за напредовање и усавршавање.“ Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006. стр. 216.

Касте су класичан пример затвореног типа стратификације.

Када говоримо о грађанском класном систему друштвене стратификације, морамо истаћи да је то, ипак, пример отвореног друштвеног система у оквиру кога је појединцима дата прилика да у зависности од њиховог труда, амбиција, усавршавања, као и од самог стила живота имају прилику да мењају припадност једног друштвеног слоја другим и на тај начин побољшавају и/или погоршају свој друштвени положај. Свакако треба имати на уму да је првобитни и почетни друштвени положај сваког појединца у капиталистичком систему одређен у зависности од тога који друштвени положај заузимају његови родитељи, старатељи или преци. Велика предност отвореног друштвеног система у односу на затворени социјални систем јесте могућност промене властитог друштвеног положаја појединца или групе, а не његова статичност, укоченост и крајња дефинисаност. Ниво вертикалне покретљивости у једном друштву главни је показатељ степена његове „отворености“, јер јасно показује у којој мери су талентовани појединци који су рођени у нижим друштвеним слојевима у стању да се крећу уз друштвено-економску лествицу.

Проучавање друштвене покретљивости је веома напредовало у новије доба, а ова истраживања врше се више од шездесет година. Друштвена покретљивост је динамична, промењива и противречна врло сложена социјална појава коју је врло тешко јасно и тачно анализирати. Посебно је интересантно поимање друштвене покретљивости у данашњем глобализованом друштву.³⁴ Потребно је направити више разграничења. Може се проучавати међугенерациска покретљивост, тј. социопрофесионална каријера. Анри Мандра тврди: „Има професија које организују каријеру у

34 „У добу којем живимо, појединци имају много више начина да обликују свој живот него што је то раније био случај. Некада су традиција и обичаји вршили веома јак утицај на ток човековог живота. Фактори попут друштвене класе, рода, етничке или, чак, религиозне припадности могли су да затворе извесне путеве појединцима, а отворе им неке друге... У прошлим временима, лични идентитети појединаца били су формиран у контексту заједнице у којој су рођени. Вредности, животни стилови и морал који су били преовлађујући у тој заједници обезбеђивали су релативно непромењиве смернице по којима су људи живели своје животе. У условима глобализације, међутим, сведоци смо померања ка новом индивидуализму у коме људи морају активно да учествују у изградњи свог живота и дефинисању сопственог идентитета. Смањује се утицај традиције и успостављених вредности...“ Ентони Гиденс, *Социологија*, стр. 66-67.

којој се редовно напредује: то је случај функционера, посебно официра... У другим професијама се каријера не мења читавог живота: јавни бележници, лекари, занатлије... они могу бити више или мање успешни, али не могу напредовати у служби. То је, такође, случај већине радника... Данас се води брига о планирању напредовања радника, јер је модел напредовања постао доминантан од када најамни радници чине 85% становништва... пре педесет година најраширенији је био непромењиви модел.³⁵ Садашња динамика брзих економских промена присиљава људе да стално морају бити мобилни на тржишту рада, јер сада није толико важно шта појединац зна или коју је школу завршио, него шта је то што овде и сада тражи динамично и врло промењиво тржиште рада. Појединци, такође, у току свог радног или професионалног живота, могу мењати професије и подручје делатности. Тада говоримо о *професионалној покретљивости*. Економски раст, пословни изазови и нове технологије доводе до промена структуре професија, које присиљавају један део људи да мења своје занимање. Нестају традиционална а јављају се нова занимања којима се радник или запослени појединац морају прилагодити, уколико желе да остану активни на тржишту рада. Време се убрзава и то сваки појединац мора да схвати, прати и прихвати.

Друштвени положај појединца у систему друштвене стратификације оставља важне и дугорочне последице како на свим животним пољима тог појединца лично, тако и на чланове његове најуже породице, па и шире. У зависности од тога да ли је на врху друштвене хијерархије или не, појединац ће имати веће или мање животне шансе и могућности да оствари све оно што друштво дефинише као пожељно и престижно и, са друге стране, избегне оне појаве, дешавања или ствари које су дефинисане као непожељне. Тако, на пример, аутори Gerth и Mills тврде да: „Животне шансе укључују све... од изгледа да се остане живим током прве године живота до могућности да се ужива у уметности, изгледа да се буде здрав и нарасте висок или да се брзо опорави након болести, изгледа да се не постане малолетним деликвентом и, врло важно, изгледа да се стекне средњи или високи степен образовања.“³⁶ Мандра

35 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001, str. 196.

36 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 25.

пише: „Неке земље имају јаку узлазну и слабу силазну покретљивост, или обрнуто... Француска има јаку узлазну и слабу силазну покретљивост у поређењу са Сједињеним Државама. Ако се упореди кретање мануелних професија или средњих класа ка ‘елити’... разлике између ових земаља су још израженије... кад се једном индустријализација осигура, економски развој не повећава покретљивост. Овај изненађујући резултат...више пута је потврђен...покретљивост је много јача у индустријализованим, него у осталим земљама...”³⁷

Ове тврдње уз многа друга истраживања недвосмислено показују да су савремена друштва на Западу постала све мање „отворена“ и да великом проценту деца „наслеђују“ друштвене положаје својих родитеља или предака. Наравно да има и појединаца из маргиналних друштвених група/слојева који остварују свој сан и долазе до елитних положаја. Али то су изузеци, који потврђују правило да највећи део људи остаје у свом друштвеном стратуму.

О друштвеној стратификацији, односно о раслојавању, можемо говорити као о структуралној неједнакости која влада међу појединцима и групама у оквиру људских друштава. Друштвена стратификација се често дефинише на основу појмова имовине или власништва, друштвене моћи и социјалног угледа, али се она може јавити и на основу других критеријума, на пример на основу разлике која произилази из пола, узраста, расе, порекла, верског опредељења. Социолог Ентони Гиденс сматра да је корисно друштвену стратификацију замислити као геолошке слојеве стена на земљиној површини. Друштва се могу посматрати као хијерархијски устројена целина у којој се привилеговани слојеви налазе на врху, а они мање привилеговани су ближе дну друштвеног богатства, моћи и угледа.

Досадашња историја друштава разликује четири основна система стратификације: ропство, кастински систем, сталеж и класно друштво. *Ропство*³⁸ је екстреман облик друштвене

37 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str. 199.

38 Маркс указује да је ропство: „...омогућило прву велику поделу умног и физичког рада, осамостаљење и снажан развитак умног рада, који је донео различите тековине културе и уметности. Основни облик друштвених односа постао је класни сукоб између робовласника и робова. Али робови нису учествовали у друштвеном животу као чланови друштва већ

неједнакости у коме извесни појединци поседују друге као своје приватно власништво.³⁹ Ропство је постепено укидано и данас готово да више не постоји у свету. *Кастински систем*⁴⁰ друштвене стратификације се најчешће повезује са културама Индијског потконтинента и вером у реинкарнацију. Верује се да појединци који се не придржавају ритуала своје касте ће бити поновно рођени и да ће у следећој инкарнацији заузети инфериорнији положај у односу на претходни живот. Кастински систем захтева забрану контакта између припадника различитих каста. Потребно је нагласити да је друштвена покретљивост када је у питању кастински систем једнака нули,⁴¹ док је и у Платоновој идеалној држави⁴² била могућност друштвене покретљивости и промене измеђи слојева и/или сталеза у зависности од (не)способности појединих људи и/или њиховог усавршавања. Овде је важно да се нагласи један наизглед друштвени пардокс који гласи да је кастински систем најнеправеднији и највише заснован на неједнакости,

као оруђе за рад. Стога су се класни сукоби развијали међу слободним члановима друштва. Политички живот античких држава представља верну слику тих сукоба.“ Према: Veljko Korać, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987. str. 81.

39 Сетимо се само Аристотеловог поимања робова „као оруђа која говоре“. Зато га неки неоправдано сматрају зачетником расистичке теорије, притом заборављајући време у коме је Аристотел живео. Лако је на врху историје критиковати ограниченост погледа давних времена. Аристотел је сматрао да има људи који су по природи робови. Будући да „душа по природи влада а тело се покорава“, примерено је да они „који за рад користе само тело“, који имају физичку снагу, али не и израженије интелектуалне и моралне предиспозиције, буду робови. Види шире: Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975, 1254 б, стр. 8.

40 „У традиционалној Индији хиндуско је друштво било подељено у пет главних слојева, четири *варне* или касте, и на пету скупину, некасту чији су чланови били познати као недодирљиви. Свака је каста била подељена у поткласе. Касте су биле рангиране према обредној чистоћи. Брахмани или свештеници, чланови највише касте, персонификовали су чистоћу, светост и узвишеност. Они су били извор учења, мудрости и истине. Само су они обављали најважније верске церемоније. На другом крају, недодирљиви су били дефинисани као нечисти, ниски и прљави...били су сегрегирани од чланова кастинског система и живели су на рубовима села... или у властитим заједницама... хијерархија престижа утемељена на појмовима ритуалне чистоће одражавала се у хијерацији моћи. Брахмани су били чувари закона... великим делом највећи земљопоседници, а припадници двеју највиших каста монополисали су контролу над земљом. Према је кастински систем стављен изван закона у модерној Индији, он још увек има утицаја, посебно у руралним подручјима“. М. Naralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 23-24.

41 Постоје они друштвени системи у оквиру којих је могућност за кретање на друштвеној хијерархији мали или готово да уопште не постоји. Такви друштвени системи су затворени. Са друге стране, друштвени системи које карактерише висок степен могућности за кретање на друштвеној хијерацији, као и напредак у зависности од рада, труда и амбиције појединаца, називају се отвореним друштвеним системима.

42 Видети шире: И. Кајтез, *Мудрост и мач-филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд, 2012, стр. 121-164.

а да је, напротив, социјално стабилан и готово без изгледа на друштвену револуцију. Тајна је у вери, обичају и традицији друштва.

Сталежи су чинили део многих традиционалних цивилизација, укључујући и европски феудализам.⁴³ Феудални сталежи представљали су слојеве са различитим међусобним обавезама и правима. У Европи су највиши сталежи чинили аристократија и племство. Свештенство је било други сталеж, а обичан свет је припадао такозваном трећем сталежу.

Класни систем се умногоме разликује од ропства, каста или сталешког система. Маркс о класној структури капитализма пише: „Власници голе радне снаге, власници капитала и земљовласници, којима најамнина, профит и земљишна рента сачињавају одговарајуће изворе дохотка, дакле најамни радници, капиталисти и земљовласници, сачињавају три велике класе модерног друштва које почива на капиталистичком начину производње“.⁴⁴ Ентони Гиденс је класу дефинисао као широко груписање људи који деле економске ресурсе, који имају снажан утицај на начин живота који су они у стању да воде. Поседовање богатства и професија су основни критеријуми на основу којих се стварају класне разлике. Гиденс сматра да се класе разликују од ранијих форми друштвеног раслојавања у неколико аспеката. За разлику од осталих слојева, класе се не успостављају путем правних или религиозних карактеристика. Припадништво класи се не заснива на наслеђеној позицији, на закону, нити на обичајном праву. Класни системи били су, по правилу, еластичнији од осталих форми друштвене стратификације, а тачне границе између класа никад нису јасне. У том смислу, не постоје никаква формална ограничења по питању преласка појединаца из једне класе у другу. Друштвена покретљивост у класном систему је много израженија него код других типова друштвене стратификације. Класном систему специфично је и то што се припадност класи, бар донекле, не добија рођењем, него

43 Маркс тврди да је феудализам систем у коме је основни облик друштвених односа „постао класни сукоб између феудалаца, велепоседника, као што су били неизбежни и сви ранији сукоби међу класама.“ У *Манифесту комунистичке партије* читава историја друштва приказана је као историја класних борби. Маркс је нагласио многодимензионалност снага које воде класне борбе.

44 Карл Маркс, *Капитал, III*, Култура, Београд, 1948. стр. 767-768.

се стиче током живота. Класне разлике између појединаца и група условљене су, пре свега, економским разликама, односно неједнакостима у имовини и материјалним ресурсима. Код осталих типова каже Гиденс друштвене стратификације, неједнакост се првенствено изражава кроз различите неекономске факторе.

Теорије Маркса и Вебера⁴⁵ чине основу највећег броја социолошких анализа класе и друштвене стратификације. Аутори који пишу и делују у марксистичкој традицији, даље су развијали идеје чије је теоријске основе поставио Карл Маркс. Већина Марксових радова односи се на питање друштвене стратификације, и пре свега, на друштвену класу. Међутим, оно што је важно запазити јесте да Маркс није понудио систематичну анализу појма класе. Рукопис на којем је Маркс радио пред своју смрт, касније објављен као део *Капитала*, прекида се баш на месту где поставља питање „шта чини класу?“. Управо због тога, Марксов појам класе мора се анализирати имајући на уму целокупну његову теорију⁴⁶. С обзиром на то да текстови у којима расправља о класи нису увек и до краја конзистентни, теоретичари се споре око тога шта је Маркс стварно мислио када је писао о појму класе?

Марксистичка теорија је настала као радикална алтернатива функционалистичкој теорији. Суштинска и радикална разлика између марксистичког поимања друштвених разлика и друштвене стратификацију у односу на присталице функционалиста јесте у поимању да друштвена стратификација, како тврде функционалисти, не уједињује и не хармонизује друштво него напротив, кажу марксисти, чини га нефункционалним и раздваја и супротставља класе и чини

45 Иако је био под утицајем и Карла Маркса снажно је критиковао нека његова главна становишта као што је одбацио материјалистичко схватање историје, а класни сукоб за њега није имао толики значај. Вебер тврди да у капитализму не преовладава класна борба већ развој науке и бирократије, тј. великих организација. Вебер тврди да је бирократија једини начин да се велики број људи успешно организује и да се она зато шири упоредо са економским и политичким растом.

46 Постоји више разлога због којих је важно анализирати Марксово тумачење класа и друштвене стратификације. Пре свега, многи теоретичари се још увек слажу у једном: ма колико његова теорија класа имала недостатака, она је ипак, на најпрецизнији начин појаснила суштину класа у капиталистичком систему. Са друге стране, многа истраживања о класама настала су, било посредно, било непосредно, као реакција на Маркову теорију. Оно што је посебно важно јесте да је Маркс увео и објаснио многе важне и корисне појмове који се тичу друштвених класа и друштвене стратификације.

антагонистичким људе у буржоаском друштву. Друштвена стратификација (социјална слојевитост) је друштвени механизам где једни људи искоришћавају друге а није средство за унапређивање колективних интереса и циљева како тврде функционалисти. Марксистичка теорија о друштвеним неједнакостима и стратификацији ширу популарност и прихваћеност стекла је у социологији током 70-тих година XX века. Марксизам популарност заснива на обећању да ће дати све одговоре које функционализам, као теоријски правац, није имао. Теоретичари стратификације који припадају марксистичкој перспективи, тврде да је стратификација заправо структура која доводи до дезинтеграције друштвеног система. Они сматрају да је стратификација особени, легализован и утемељени механизам којим једни људи експлоатишу друге. Према марксистима, у стратификованим друштвима постоје две главне класе, два главна друштвена слоја: владајућа и потчињена класа. Владајућа класа своју моћ црпи из контроле и власништвом над средствима за производњу. Она експлоатише потчињену класу. Као резултат тога, марксистички сматрају да постоји темељни антагонизам и противречност класа. Друштвени системи и институције, као што су правни и политички систем, средства су у рукама владајуће класе, на основу којих они промовишу своје интересе. Марксистички тврде, да тек када средства за производњу постану заједничка, тада ће нестати класа, а самим тим неће више бити ни експлоатације. Према њиховом мишљењу, друштвена стратификација⁴⁷ настаје

47 Један од најзначајнијих доприноса теорији стратификације дао је немачки социолог Макс Вебер. Оно што представља полазну основу за Веберово тумачење друштвене стратификације јесте схватање по коме до друштвеног раслојавања долази због борбе за оскудне ресурсе у друштву. Иако је ту, пре свега, мислио на борбу око оскудних економских ресурса, она подразумева и борбу за престиж и политичку моћ. Оно што је заједнички именитељ и Марксовој и Веберовој перспективи теорије стратификације јесте то што су обе давале примарни значај материјалној неједнакости, јер (не)поседовање материјалног богатства, односно средстава за производњу кључни је узрок друштвеног раслојавања. Ипак, Вебер је више од Маркса наглашавао разлике унутар класе које немају материјално богатство, јер висине прихода, као и друге животне могућности за припаднике ове класе увелико зависе од тржишне ситуације професионалне групе којој припадају. Вебер је наглашавао чињеницу да ниједан систем друштвене стратификације није фиксан, статичан, нити коначан. Макс Вебер је, као и Маркс, сматрао да друштво карактеришу сукоби око моћи и ресурса. За разлику од Маркса који је сматрао да су основни генератори друштвених сукоба поларизовани класни односи и економске неједнакости међу појединцима, Вебер је заступао мишљење да друштвену стратификацију могуће објаснити уз помоћ три нераздвојна елемента: класе, друштвеног статуса и политичке партије. Према Веберовом мишљењу, класне поделе настају не само услед (не)поседовања власништва над средствима за производњу, него и због економских разлика

из односа друштвених група према средствима за производњу. Класа је друштвена група чији чланови имају исти однос према средствима за производњу. Маркс никада није дао коначну дефиницију класе. То је требало да уради у оквиру једног поглавља своје књиге *Капитал*, које због смрти никада није написао.⁴⁸ У осталим списима, Маркс је врло опширно писао о друштвеним класама, али на неконзистентан начин. Зато се Марксово схватање класе различито тумачи.

Који је суштински критеријум по основу кога Маркс одређује класу? Постоји она група теоретичара која заступа став да је Маркс под класом подразумевао професионалну групу коју чини скуп различитих занимања. Ипак, треба истаћи чињеницу да Маркс класу не дефинише занимањем и да је погрешно свести класни проблем на професионални. Са друге стране, једна група аутора сматра да је осећај заједништва,⁴⁹ односно припадности одређеној друштвеној групи главна карактеристика класе. Ту је Марксов одговор сасвим јасан.

које немају никакве непосредне везе са имовином. Вебер сматра да неједнакост у расподели богатства, као и неједнакост у остварењу и расподели дохотка, важни су индикатори класне неједнакости. Из марксистичке перспективе, средства за производњу, као посебан облик богатства, су од изузетне важности за појединце док из веберовске теоријске перспективе, на значај богатства појединца се ставља мањи нагласак него у марксистичким теоријама.

48 Ради се о 52, глави III тома *Капитала*, „Класе“ К. Маркс-Ф. Енгелс, *Дела*, 23, Просвета, Београд, 1974. стр. 735.

49 Бројни аналитичари су супротно Марковом тврђењу настојали доказати да припадници радничке класе немају у довољној мери развијену класну свест. У прилог томе говори чињеница да су радници заокупљени побољшањем властите позиције у постојећем друштву, а не променом и стварањем новог друштвеног система. У многим студијама класне свести постоји тенденција да се претпостави како радници имају јасну, конзистентну и кохерентну слику друштва. Оно што је, међутим, чињеница јесте да многи радници немају јасне и уједначене погледе на капиталистички систем. До оваквих закључака дошли су Блекбурн и Ман на основу својих истраживања. Треба имати на уму и чињеницу да су радници, такође, стално изложени владајућој идеологији-идеологији доминантне класе, што посредством масовних медија, што путем званичних државних институција. Идеологија владајуће класе је конзервативна: она подржава капитализам као постојеће друштвено уређење и тврди да је однос између капитала и рада праведан, природан и неизбежан. У својој књизи *Теме и перспективе* Холборн и Хараламбос наводе да је угледни аутор Маршал, на основу истраживања које је спровео са сарадницима, дошао до закључка да у британском друштву није постојала масовнија подршка радикалним променама друштвене структуре. Ипак, дошли су до закључка да у једном слоју друштва постоји подршка реформама, али нису били претерано оптимистични што се тиче њихове потенцијалне акције. Многи аутори који нису марксистички оријентисани, сматрали су да су класне поделе велики предуслов за настанак класне свести, али да је мала вероватноћа да ће управо тај фактор допринети њеном настанку. У том смислу, ови аутори би могли да се сложе са ставом Кена Робертса да је „радничка класа и даље непредвидив и сталан изазов, али не и револуционарна претња.“ М. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 88.

Друштвену класу не одређује осећај заједничог припадања: „Не ради се о томе да се зна шта овај или онај пролетер или чак шта читав пролетеријат ставља себи тренутно у задатак, ради се о томе шта пролетеријат јесте и шта историјски мора учинити сагласно свом бићу. Његов циљ и, дакле, његова историјска акција, трасирани су му на очигледан и неопозив начин у његовој сопственој животној ситуацији... савременог буржоаског друштва. Сувишно је...доказивати да је огроман део енглеског и француског пролетеријата већ постао свестан своје историјске мисије...“⁵⁰

Посебно је питање колико има класа? То је питање на које код Маркса нема одговора, или, боље речено, има их више. Он разликује бројне класе, нарочито у анализама револуције 1848. године и државног удара Наполеона III, као и у анализама немачког друшта. У режиму Луја Филипа он разликује не само буржоазију, раднике и сељаке него више различитих буржоазија:(финансијску, трговачку). У осталим текстовима Маркс наглашава да постоје само две класе: радничка класа и буржоазија⁵¹. Оно што чини да се ради о „класи“, а не само о професионалним групама са заједничким друштвеним положајем и ситуацијом, јесте да је радницима заједничко да су експлоатисани од друге друштвене класе, буржоазије.⁵² Ово значи да је дефиниција класа неодвојива од класе борбе. Супротност између две класе може се свести на супротност између оних који немају приватну својину и који могу продати само своју радну снагу и оних који имају својину и који присвајају произведени вишак вредности помоћу логике и начина функционисања капиталистичког економског система. Растућа противречност између ове две групе нема много могућности да се развија ка равнотежи.

50 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str.186-187.

51 „Заједничко за све њих било је одређено богатство које су поседовали, које им је омогућавало да се образују и старају о својој деци и да имају дивне куће у отменим деловима града или предграђима с великим бројем послуге која је ослобађала њихове жене свих домаћих послова. Али пре свега, заједнички су им били жудња за политичком моћи, мржња према аристократији и неповерење према радницима, уверење да слободна трговина и приватна иницијатива представља кључ привредног успеха и њих самих и читаве нације.“ *Савремени свет*, стр.14.

52 „Карл Маркс је у *Капиталу* (објављеном први пут 1867) изнео уверење да индустријализација неминовно води ка подели друштва на две опречне групе, послодавце и раднике, оне који имају капитал и оне који га немају, и да се супротност међу њима може решити само револуцијом...“ *Савремени свет, Илустрована историја света*, стр.15.

Концентрација капитала ће се мало помало појачавати, пролетеризација такође, и постајаће све више и више незнатна мањина експлоататора против огромне већине експлоатисаних. Према томе, класна борба се мора постепено заоштравати до тачке у којој се систем мора коначно распасти, доводећи до револуције која је неминовност.⁵³ Предочени опис друштвених класа који се налази у Марксовим делима је тесно повезана са његовим схватањем друштва и економије, и са његовим предвиђањем будућности капиталистичког друштва.

3. КРИТИКА МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНЕ СТРАТИФИКАЦИЈЕ

Постоји велики број теоријских расправа, као и аргумената који указују на неке главне недостатке и неконзистентности Марксове теорије друштвене стратификације. Треба знати да највећи број теорија стратификације настале су као директна реакција на Марксову теорију, било као њена критика или као својеврсан вид допуне и разраде неких његових идеја. Једна од централних критика Марксове теорије стратификације базира се на расправи око „апсолутног“ и „релативног“ осиромашења пролетеријата и расправи око „средњих класа“. Покушај да се анализира положај и улога средње класе у класној структури била је главна преокупација социолога стратификације. Овим питањем су се нарочито бавили марксистички и неомарксистички социолози, будући да је раст средње класе често био навођен као један од кључних аргумената у критици Марксове теорије друштвене стратификације. Иако многе интерпретације његове теорије говоре у прилог томе да је у оквиру капиталистичког система разликовао две супротстављене класе, треба нагласити да је Маркс индиректно признао постојање и посредних класа, као што су припадници ситне буржоазије, власници трговина и малих предузећа. Он је

53 „Марксизам је створио праве вернике с тоталитаристичком устројеношћу ума. Уништење буржоазије које је одредила историја, говорили су марксисти, цена је коју човечанство принуђено да плати ради прогреса. Доведено до свог логичког закључка, уништење класних непријатеља нити се може избећи нити треба жалити због тога. Они који су ангажовани у ликвидацији не треба да осећају никакво кајање. Делујући као посредници историје, они поспешују прогрес разума и добро човечанства. Они ликвидирани - чланови историјски застареле класе или други 'напријатељи народа' –небитини су.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.359.

сматрао да ће са развојем капитализма доћи до раста компанија којима неће моћи да управља једна особа, чиме ће доћи до реалне потребе за запошљавањем комерцијалних, немануелних радника. Ову групу радника је тешко класификовати у Марксову шему друштвене стратификације. Са једне стране, њих не можемо сматрати припадницима буржоазије, с обзиром да у свом власништву не поседују средства за производњу, а са друге стране, њих не можемо сврстати ни у категорију пролетеријата, јер уживају бројне предности у односу на припаднике ове класе. У прилог томе говоре бројне студије и многи индикатори који показују да немануелни радници уживају бројне погодности, у смислу бољих животних шанси у односу на мануелне раднике, као што су: сигурнији посао, краће радно време, дужи годишњи одмор и већи изгледи за напредовање. Холборн и Хараламбос су настојали да докажу да у Великој Британији постоји средња класа која је различита од радничке класе у Марковом тумачењу. Са овог становишта, средња класа се разликује од радничке класе по томе што се састоји од немануелних радника, али и по бољој тржишној ситуацији својих припадника. Ипак, Холборн и Хараламбос истичу да је овакво поједностављено објашњење средње класе оправдано наишло на бројне критике и одбацивања од стране стручне јавности. Многи аутори не прихватају типологију мануелни - немануелни рад као одговарајући критеријум за диференцијацију и дистинкцију међу класама. Дакле, постоје различита и неусаглашена гледишта аутора по питању улоге и састава средње класе у друштвеној стратификацији. Док једна група аутора тврди да постоји релативно хомогена средња класа, остали сматрају да средња класа као засебна категорија заправо не постоји. Са друге стране, није мали број аутора који су мишљења да средња класа постоји као засебна класа, али да је заправо веома дисперзована на велики број различитих слојева.⁵⁴ Такође, треба имати у виду да је немогуће подвући тачну границу између средње и других класа, било да оне

54 „Средња класа нема унутрашњу кохезивност, нити је вероватно да ће је имати, када се узме у обзир разнородност њених припадника и различитост њихових интереса... Њени припадници, такође, не потичу из истог социјалног и културног миљеа, као што је то случај с горњим слојевима више класе. Лабав састав средње класе... није појава новијег датума. То је својство које прати средњу класу од њеног настанка. Професионалци, менаџери и административни радници представљају сектор средње класе који најбрже расте.“ Ентони Гиденс, *Социологија*, стр. 298-299.

заузимају вишу или нижу позицију у друштвеној хијерархији.

Георг Зимел (нем. *Georg Simmel*; 1858 -1918) је био први који се, крајем прошлог века, радикално супротставио марксистичком предвиђању класне борбе. Према његовом мишљењу, настанак средње класе⁵⁵ окончава класну борбу између буржоазије и пролетеријата. Тешко је рећи које место заузимају средње класе у процесу производње. Учествују ли оне у присвајању вишка вредности или продају своју радну снагу? Шездесетих година прошлог века била је актуелна расправа између теоретичара који заговарају став о „рађању нове радничке класе“ и других који су сматрали да ће унутар радничке класе доћи само до диференцијације. У марксистичкој теорији друштвене стратификације све се врти око централног сукоба две групе. Постаје очигледно да се, у практичном смислу, појављује и трећа група која није дефинисана према истим критеријумима као прве две. Уколико је ово тачно, уколико се модел не своди на борбу две класе (групе), читава марксистичка теорија стратификације се доводи у питање. Ова противречност је постајала све израженија са развојем капитализма у XX-ом веку, тако да су савремени марксистички теоретичари посветили продубљивању анализе односа између појма начина производње и појма друштвене формације. Према мишљењу Пуланкаса (*Nicos Poulantzas 1936–1979*), начин производње је „апстрактно-формални“ појам који обухвата „истовремено односе производње, политичке и идеолошке односе: на пример, робовски, феудални, капиталистички начин производње...“⁵⁶ Али ови начини производње постоје и репродукују се једино у друштвеним, историјски одређеним формацијама: у Француској, Енглеској, Немачкој. Међутим, друштвена формација садржи више начина производње специфичне артикулације. На пример, европска капиталистичка друштва почетком XX-ог века су била састављена од елемената феудалног начина производње, од облика просте робне производње и мануфактуре... од капиталистичког начина

55 Присетимо се шта о средњим класама пише Аристотел: „С обзиром да у сваком полису постоје три групе (сиромашни, средњи и богати) Аристотел сматра, доследно свом принципу мере („златне средине“) да власт треба предати средњем сталежу. Јер они имајући (олигарси) склони су разврату и небризи, а сиромашни бивају брутални и осветољубиви. Аристотел је и у политици реалнији од Платона“. Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, 1998. стр. 83.

56 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str. 189.

производње у његовим конкурентским и монополским облицима. Али ове друштвене формације су биле заиста капиталистичке формације у њима овај капиталистички начин преовлађује.⁵⁷ Очигледно је да капитализам доживљава своју постепену еволуцију.

Маркс је веровао да ће пролетеријат како време пролази постајати све бројнији.⁵⁸ Анализирајући друштвене класе и процес друштвеног раслојавања уопште, Маркс је предвидео да ће се, временом и постепено, посредни друштвени слој белих оковратника, преточити и стопити са радничком класом.⁵⁹ Управо на тој претпоставци је он и заснивао своје гледиште по коме ће радничка класа постати генератор револуционарних друштвених промена. Заправо, десило се супротно од Марксових предвиђања током 50-их и 60-их година XX века. У стварности, радничка класа⁶⁰ је постајала све малобројнија.

57 Nikos Polancas, *Društvene klase u savremenom kapitalizmu*, Sazvežđa, Beograd, 1978. str. 25.

58 „Досадашњи ситни средњи сталежи, ситни индустријалци, трговци и рентијери, занатлије и сељаци, све те класе срзавају се у пролетеријат, делом тиме што њихов мали капитал није довољан за вођење крупне индустрије, те подлеже конкуренцији већих капиталиста, делом тиме што њихова умешност изгуби вредност услед нових начина производње. Тако се пролетеријат регрутује из свих класа становништва.“ К.Маркс-Ф.Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953. стр. 21-22.

59 О чему сведоче ови редови: „Прво, све већа употреба стројева, што ће резултирати хомогеном радничком класом. Будући да стројеви поништавају разлике унутар рада. Разлике између квалификованих, поликвалификованих и неквалификованих ће нестајати...Друго, разлика у богатству буржоазије и пролетеријата ће се увећавати како буде акумулација капитала расла... Тај процес је познат под именом пауперизација... Конкуренција ће потиснути средње слојеве – оне скупине које се налазе између две главне класе - у редове пролетеријата. Тако ће се ситна буржоазија, власници малих предузећа, потонути у пролетеријат... Та три процеса-поништавање разлика унутар рада, пауперизација радничке класе и пропадање посредних слојева у редове пролетеријата резултираће поларизацијом две главне класе... Маркс је писао 'да се друштво у целисти све више и више раздваја у два велика и непријатељска тора... буржоазију и пролетеријат'“. М. Haralamos, М. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 36.

60 У својој теорији, Маркс је заступао тезу о хомогенизацији радничке класе. Овакав став подржава и амерички марксиста Henry Braveman. Он процес хомогенизације објашњава процесом аутоматизације производног процеса, што је резултирало смањењем потребе за квалификованим радницима. Са друге стране, Ралф Дарендорф је тврдио супротно Марксовим предвиђањима о хомогенизацији радничке класе. Према његовом мишљењу, мануелна радничка класа постајала је све хетерогенија, због развоја и модернизације технологије. Дарендорф је заступао став о дисперзији радничке класе на три различите групације: неквалификоване, полуквалификоване и квалификоване мануелне раднике. Основне разлике између ова три слоја радничке класе, према мишљењу Ралфа Дарендорфа, произилале из разлике у висини надница сваког слоја. С обзиром на економске и интересне разлике међу радницима, Дарендорф је често постављао питање „има ли још икаквог смисла говорити о радничкој класи као целини? Он је веровао да је током XX-ог века дошло до „декомпозиције рада“ и „дезинтеграције радничке класе“ Roger Penn се слаже са Дарендорфом да је британска радничка класа подељена на разне

Ентони Гиденс наводи следеће податке: „Пре само 25 година, неких 40 посто запослене популације радило је у производњи. У Великој Британији данас, та бројка износи свега око 18 процената и још увек је у опадању.“⁶¹ Такође, мењају се и услови у којима живи као и начин живота радничке класе. Гиденс наводи да британско друштво обухвата значајан број сиромашних, али то је општи тренд и заједничка карактеристика већине индустријски развијених земаља. Ипак, највећи број „плавих оковратника“ више не живи у сиромаштву. Он напомиње да је приход мануелних радника, од почетка века до данас, у знатној мери порастао. Гиденс овакав пораст животног стандарда образлаже на основу повећане доступности робе широке потрошње свим класама. Он наводи да око 50 посто „плавих крагни“ у данашње време поседује сопствену кућу за становање. Велики број „радничких“ домаћинстава поседује аутомобиле, машине за прање веша, ТВ апарате и телефоне.

Гиденс заступа мишљење да ће имућнији „пласи оковратници“ временом и полако постати припадници средње класе. Овај процес и тенденција је у теорији позната под називом теорија о побуржоазирању, што значи „постати ближи средњој класи.“⁶² Бројни аутори су тврдили да све већи број мануелних радника прелази у средњи слој, чиме је дошло до побољшања њиховог друштвеног положаја и статуса. Током 50-их година XX века, дошло је до повећања благостања у напредним индустријским друштвима, а самим тим и до повећања прихода мануелних радника чија су примања тада достигала ниво „белих оковратника“. Упоредо са процесом буржоазирања, све већи број студија у то време указивао је на то да је дошло

квалификационе нивое. Ипак, он не верује да су те поделе уопште нешто ново. Он је своја схватања утемељио на практичним истраживањима радника. Он је на основу истраживања открио да је у периоду од 1856-1964. године, радничка класа била организована у синдикате који су представљали разне групе радника. Синдикати квалификованих радника су покушали да ограниче регрутацију и школовање радника за квалификоване послове, како би на тај начин одржали или побољшали преговарачку позицију својих чланова. Пен је открио да су синдикати, дугорочно гледано, били прилично успешни у одржавању релативно високих нивоа плата за квалификоване и полуквалификоване раднике. Није изненађујуће да је ово стварало конкурентне групе унутар саме радничке класе и самим тим слабило потенцијал евентуалне радничке акције. Пен је дошао до закључка да Дарендорф није у праву када тврди да је радничка класа више дезинтегрисана у XX-ом веку, него што је то била током XIX-ог века. Видети шире: М. Naralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 83-84.

61 Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2005. стр. 299.

62 *Исто*, стр. 300.

до смањења стопе сиромаштва, што је довело сматрали су неки аутори до трансформације облика система стратификације. У XIX-ом веку модел друштвене стратификације је приказиван у облику пирамидалне шеме, са великим бројем сиромашне радничке класе у бази пирамиде и малом богатом групом на врху. У току XX-ог века, процес друштвене стратификације је могао да се прикаже кроз шему дијамантског облика где највећи део становништва припада средњој, а не радничкој класи. Привредни раст и развој, до кога је дошло 50-их година прошлог века, објашњавањем је теоријом економског детерминизма. Заговорници ове теорије сматрају да развој модерне технологије и индустријске економије детерминишу облик система друштвене стратификације. Амерички социолог Клар Кер тврди да са развојем индустрије долази до све веће потражње за образованијом и квалификованијом радном снагом, која, заузврат, има већа примања и бољи друштвени статус. Када је ова теза настала, њени заговорници су изнели тврдњу да ће велики број „плавих оковратника“ који имају примања једнака припадницима средње класе, попримити вредносни систем и начин живота средње класе. Упркос томе што теза о процесу буржоазирања има снажну теоријску подршку, треба истаћи да она није и потврђена. Шездесетих година прошлог века Голдтроп (Goldthorp) са сарадницима је израдио познату студију са циљем да провери, исправност тезе побуржоазирања. Резултати овог истраживања су показали да је ова теза била погрешна. Радници нису били на путу да постану део средње класе. Ово истраживање је показало да је мало вероватно да велики делови мануелног радништва постају средња класа. Резултати њихове студије показују да имућни радник није обликован економским силама, што је у великој мери водило значајном одбацивању теорије економског детерминизма у објашњењу процеса буржоазирања дела радничке класе. Било је уврежено веровање да ће напредак у индустријском друштву произвести јак утицај на облик социјалне стратификације. Ипак, према Голдтроповом мишљењу могућа је нека врста спајања припадника ниже средње класе и више радничке класе у одређеним тачкама. Резултати студије су показали да су имућнији радници имали сличне потрошачке навике као бели оковратници на нижим положајима. Пошто каснијих година нису вршена слична истраживања, не може се са сигурношћу

утврдити да ли су закључци до којих су дошли Голдтроп и сарадници валидни само за време у којем је студија рађена, или су они и данас релевантни. Гиденс сматра да са ширењем конзумеризма долази до разбијања на фрагменте старе, традиционалне радничке класе. Према његовом мишљењу, отворено је питање колико је процес фрагментације радничке класе досад напредовао.

Иако неки социолози тврде да је радничка класа најнижи слој у капиталистичком друштву, други сматрају да постоји друштвена класа испод радничке класе. Припадници најнижег слоја капиталистичког друштва налазе се у најгорем друштвеном положају, а често су према наводима социолога Кирк Ман у литератури називани различитим терминима, као што су: „поткласа“, „маргинализоване групе“, „искључене групе“, „резервна армија рада“, „класе из социјалних станова“, „пауперизоване класе“, „остатак друштва“, „релативно стагнирајућа популација“ и „сиромашни“.⁶³

Од свих наведених термина, појам „поткласа“ је онај који је најчешће у употреби. Према мишљењу појединих социолога, ова група људи који се налазе на дну друштвене стратификације, има све карактеристике једне друштвене класе. Они су сиромашни, незапослени и зависни од социјалне помоћи. Међу самим социолозима постајало је неслагање по питању тога који аспект различитости диференцира ову друштвену класу од других класа. Неки социолози су наглашавали економску различитост најнижег друштвеног слоја, док су се други усредсредили на њихове наводне културне или бихејвиоралне различитости. Када говоримо о групи аутора која наглашава бихејвиоралну различитост, према њиховом мишљењу, најнижи слој представља посебну опасност за функционисање друштва. У XIX-ом веку.

Карл Маркс је био међу првим теоретичарима који се бавио дефинисањем и описивањем појединаца који су били на дну друштвене стратификације капиталистичког система. За њега је битно то што их је он назвао једним специфичним термином - лумпенпролетеријат.⁶⁴ Он их описује као: „олош

63 M. Haralamos, M. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 89.

64 Маркс све па и лумперпролетеријат проматра кроз призму будуће пролетерске револуције и пише: „Лумперпролетеријат, та пасивна трулеж најдоњих слојева старог друштва, биће

састављен од депривираних елемената из свих класа... уличарке, луталице, отпуштени војници, бивши затвореници, побегле слуге, преваранти, шарлатани, одрпанци, џепароши, варалице, просјаци, опасна класа, друштвени олош, она пасивна трулећа маса коју су одбацили најнижи слојеви старог друштва.⁶⁵ Остало је нејасно да ли Маркс ову друштвену групу сматра класом или не. Са једне стране он о лумпенпролетеријату говори као о класи, на другим местима одбацује идеју да они могу обликовати класу јер сматра да имају слаб потенцијал за развијање класне свести и предузимање колективне акције. За разлику од Маркса који је најнижи друштвени слој називао *лумпенпролетеријат*, савремени социолози не користе у великој мери овај термин. Уместо тог појма, они су склони употреби термина „резервна армија рада“. Ови аутори сматрају да је прикладније користити овај термин због самог начина функционисања капиталистичке економије. Према Марксовом мишљењу, постоје неизбежна раздобља напретка капиталистичке економије када је већа потражња за радном снагом. Након фазе напретка, следи фаза кризе капитализма када многи радници губе посао. Резервна армија рада се састоји од оних појединаца који се запошљавају као додатни радници и који су потребни само у раздобљу напретка. Према М. Naralamosu и М. Holbornu ова група људи помаже у снижавању трошкова за наднице за капиталистичке послодавце. Ова група радника жуди за послом, флексибилни су по питању висине надница и спремни су да прихватите нижу цену надница. Они ће, такође, заузети место оних који су отпуштени или проглашени вишком. Такође, у процесу пада профитабилности компаније, послодавац би могао бити присиљен да ангажује јефтине раднике из резервне армије рада. У својој теорији Маркс је употребљавао још један термин којим је означавао најнижи слој становништва - *релативни вишак становништва*. Он је у оквиру тог друштвеног слоја сврстао како припаднике резервне армије рада, такође и припаднике лумпенпролетеријата. М. Naralamos и М. Holborn наводе да се у релативни вишак становништва могу сврстати: „...млади који су били ‘на пракси’ и коришћени су као јефтина

делимично убачен у покрет пролетерском револуцијом, али ће се по читавом свом животном положају радије дати поткупити за реакционарна роварења“. К. Маркс, Ф. Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953. стр. 22-25.

65 М. Naralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, стр. 89.

радна снага, али им није понуђено радно место након завршетка праксе... пољопривредни радници који више нису потребни и који траже посао у урбаним подручјима... појединци који су део активне радне снаге 'који се запошљавају крајње нередовно'. Сувишни радници и они који су изгубили посао због увођења нових технологија... на дну релативног вишка становништва 'налази се сфера сиромаштва'. Сиромаси су... подељени на четири групе: 'прво криминалце, луталице, проститутке укратко прави лумперпролетеријат'; у другој категорији су они 'сиромашни који су способни да раде, али једноставно не могу пронаћи посао'; трећу категорију чине 'сирочићи и сиромашна деца'... који ће бити регрутовани у резервну армију рада...у будућности. Коначно; у четврту категорију сиромашних ови аутори сврстају оне који су 'деморалисани, гневни и они који не могу да раде: стари, инвалиди, болесни, удовице...'”⁶⁶

Неки аспекти Марксовог рада о најнижем друштвеном слоју су били утицајни. Тако су неке феминистичке теорије, концепт резервне армије рада примењивале на положај жена у модерним капиталистичким друштвима.⁶⁷ Треба нагласити и чињеницу да су ова Марксова схватања била и предмет снажних критика. Критикујући Марксово виђење најнижег слоја, Крик Ман тврди да он користи широк спектар критеријума како би овај друштвени слој диференцирао од остатка радничке класе.⁶⁸ Ман своју критику базира на чињеници да се Маркс не држи чисто економске дефиниције класе, него напротив, у своју дефиницу класе уводи и социјална и психолошка питања. Према Мановом мишљењу један од разлога што је Маркс био тако критичан према том најнижем друштвеном слоју лежи у чињеници да, врло вероватно, није увидео колики потенцијал у развоју класне свести могу имати управо припадници тог слоја. За разлику од Маркса, већина савремених социолога

66 Видети шире: M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 90.

67 Дуги низ година у студијама о друштвеној стратификацији теоретичари уопште нису обрађали пажњу на питање рода. Све студије и теорије о друштвеној слојевитости писане су занемарујући „женско питање“. У том смислу, Марксово схватање друштвене стратификације, није изузетак. Иако је истраживање друштвене покретљивости углавном било усмерено на мушкарце, последњих година пажња почиње да се преусмерава на обрасце мобилности код жена. Гиденс закључује да родне неједнакости треба објашњавати кроз неједнакости у класама. Дајући закључно разматрање Гиденс сматра да се традиционално схватање класе на неки начин мења, нарочито када је реч о идентитету људи.

68 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, str. 90.

користи термин *поткласе* да би описала групе на дну система стратификације.

4. НЕЈЕДНАКОСТИ И ДРУШТВЕНЕ КЛАСЕ

Једно од средишних питања теорије стратификације јесте питање неједнакости појединаца и друштвених група. Маркс се у свом делу нигде није систематски бавио проблематиком друштвене неједнакости, ипак ова проблематика у својим кључним димензијама, посматрана у конкретним околностима, није остала изван контекста Марксовог размишљања. За Маркса постојање друштвене неједнакости системске и структуралне нарави јесте пре свега: „само аспект постојања класног друштва, класно друштво јест и мора бити и друштво системске друштвене неједнакости.“⁶⁹ Он уочава друштвену неједнакост кроз стварну животну ситуацију и друштвени положај радничке класе, а могућност ширења друштвене једнакости види у надилажењу класних односа. Маркс тврди да нема елиминисања друштвене неједнакости системске и структуралне нарави без елиминисања класног друштва. Проблем друштвене неједнакости јесте увек проблем експлоатације и доминације које свој корен имају у одређеном историјском начину материјалне продукције и репродукције, јер стварање материјалних вредности и њихово присвајање је основа жаришта постојања (не)једнакости. Тематика друштвене неједнакости не може се посматрати ни као чисто политички ни као чисто правни проблем или као начин расподеле већ је то проблем целине друштвеног система. Маркс сматра да не постоји нека универзална друштвена неједнакост и општа друштвена једнакост која стоји изнад времена и простора. Ово је битно за схватање Марксовог односа према неједнакости, јер он сматра да није довољно само дефинисати једнакост већ се он залаже за нужну конфронтацију онога што се прокламира као једнакост и онога што збиљски постоји као део друштвене реалности. У сваком друштву постоје неке разлике и неједнакости међу појединцима. Појединце можемо разликовати на основу великог броја различитих критеријума, пре свега, према њиховим друштвеним улогама које врше,

69 Наводи се према: Srđan Vrcan, *Društvene nejednakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974. str. 126.

према разликама у приходима, итд. Често можемо увидети да не постоји директна веза између висине прихода неког појединца и угледа који он ужива. Неке друштвене улоге уживају много друштвеног угледа, а релативно слабе приходе и обрнуто.

Основни теоријски спор према питању неједнакости води се око тога да ли је друштвена неједнакост природно детерминисана. Француски филозоф Жан Жак Русо⁷⁰ је међу првим теоретичарима који се бавио овим питањем. Он говори о биолошкој, односно природној неједнакости, као о: „природној или о физичкој, јер је успоставља природа, састоји се у разликама у доби, здрављу, телесној снази и квалитетима ума и душе.“⁷¹ Русо је заступао став по коме су биолошке неједнакости међу људима неважне и занемарљиве. Насупрот томе, према његовом мишљењу, друштвено условљене неједнакости су главни темељ система друштвене стратификације. Већина социолога имаће слично мишљење као и Русо. Показало се да је питање о односу између биолошки утемељене и друштвено створене неједнакости тешко одредити и дефинисати. Друштвено створена неједнакост се: „састоји од различитих привилегија који неки људи уживају због предрасуда других, попут тога да су богатији, часнији, моћнији, па чак и у положају да захтевају покорност.“⁷²

Многи аутори бране становиште да друштвене неједнакости имају биолошки темељ. Теорије о расној стратификацији су засноване на оваквим уверењима. Ипак, треба имати на уму да колико год да су биолошке неједнакости мале, оне су, ипак, темељ на коме се стварају друштвене неједнакости. Постоје примери друштвене стратификације, као што је случај у кастинском систему, где је положај појединца детерминисан рођењем. Тако је, на пример, стратификација у феудализму била заснована на принципу земљопоседништва. Према том принципу, што је појединац имао више земље у свом власништву, то је било веће његово богатство, моћ и престиж. Њихов статус је био наследан, као и земља коју су поседовали. Није била ретка ситуација када су феудалци добијали и велике

70 Видети шире: Žan-Žak Ruso, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

71 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, str. 25.

72 *Исто*, str. 26.

парцеле земље на поклон од монарха, као вид награђивања за оданост. Деца феудалаца су наслеђивала статус од родитеља, а тиме и све привилегије који тај статус носи, без обзира на биолошки склоп. Биолошке разлике постају неједнакости када им људи припишу такво значење.

У друштвеним наукама је познат концепт културне диференцијације. Према овом концепту, у зависности од културе до културе један исти друштвени феномен ће бити доживљаван и схватан на потпуно другачији начин. Тако у традиционалним, урођеничким друштвима, старост је високо цењена, доноси престиж и моћ, будући да су старци на челу племена. Са друге стране, у западним друштвима се на старост углавном гледа негативно. Исто тако, на расне карактеристике појединаца гледа се на различите начине од друштва до друштва. Док се, са једне стране, успоном покрета „Црна моћ“ 60-их година XX-ог века у Америци значајно позитивније почело гледати на људе са црном бојом коже, дотле се у Јужноафричкој републици режим апартхејда и мржње према црном становништву одржао све до 1992. године. Биолошки аргумент за друштвене неједнакости има своје присталице али и много својих противника. Андре Бетеиле тврди да се такозвани биолошки аргумент друштвене стратификације не може одржати. Објашњавати и оправдавати друштвене поделе, односно стратификацију, биолошким неједнакостима је неутемељено. Таква аргументација служи, сматра овај аутор, да би се оправдао и рационализовао систем друштвених подела.

Ипак, није само довољно да се констатују неједнакости да би се говорило о друштвеним класама. Тако, могло би се прихватити да у друштву постоје јаке разлике у приходима и моћи а да, истовремено, у њему нема друштвених класа. Друштвена класа претпоставља нешто више. Тако Анри Мандра у својој књизи *Основи социологије* наводи да је „класа“ у логичком смислу, категорија људи која има извесне карактеристике: на пример, све „црвено“ поврће може бити класирано у исту категорију. Исто тако и приход већи од одређене своте новца месечно издваја једну категорију људи, која може саставити једне поред других одређена занимања појединаца. Међутим, ова категорија је само једноставна класа прихода, а људи од којих је састављена немају ни заједничке

идеје, ни заједничке акције које би од ње направиле од њих реалну, друштвену групу. Да би друштвене класе постојале треба да постоји окупљање реалних друштвених група и да ово окупљање изражава своје јединство, као што је јединство акције ако група има заједничке интересе и ако се организује да их брани на истоветан начин.

Говорећи о светској историји, Карл Маркс је заговарао становиште да се целокупна историја људског рода може поделити на четири главне епохе: *примитивни комунизам, античко друштво, феудализам и капитализам*. Фаза примитивног, односно првобитног комунизма постојала је у предисторијским друштвима, и као таква, једини је пример бескласног друштва. Након ове првобитне фазе, сва каснија историјска друштва су била подељена у две главне, супротстављене класе. Тако су у античком друштву постојали робовласници и робови, у феудализму феудалци и кметови и у капиталистичком друштву капиталисти и најамни радници. Током сваке историјске епохе радна снага потребна за производњу долазила је из потлачене класе. Потчињену класу чини већина становништва, док владајућу класу чини мањина. У фази првобитног комунизма, нису постојале класе, јер сваки члан је био истовремено и произвођач и власник, будући да су сви давали своју радну снагу и делили производе свог рада. Такође, важно је указати на чињеницу да се класе појављују кад производна способност друштва нарасте изнад нивоа који је потребан за задовољење основних потреба.

До издвајања првих класа и усложњавања поделе рада долази са развојем пољопривредне економије. Основни предуслови за развој класног друштва су приватно власништво над средствима за производњу и акумулација вишка капитала. Из марксистичке перспективе, између главних друштвених класа постоји стални антагонизам и тако ће бити све док класе буду постојале и опстајале. Ради се о томе да су, кроз разне историјске епохе, главне класе у међусобно зависном односу и сукобу. Тако, на пример, у капиталистичком друштву најамни радници морају продавати своју радну снагу на тржишту рада како би преживели, будући да не поседују део средстава за производњу и самим тим немају могућност да буду независни. Због тога су они зависни од капиталиста и надница које им

они нуде. Са друге стране, капиталисти су, такође, зависни од радне снаге најамних радника будући да без ње не би било производње. Међутим, треба нагласити да овај однос зависности супротстављених класа није једнак. То је однос пун антагонизама, однос експлоататора и експлоатисаног. Према Марксовом мишљењу, владајућа класа у свим капиталистичким друштвима влада и зарађује на рачун потчињене класе. Само рад најамних радника производи богатство. Такође, оно што је посебан предмет критике марксистичке теорије јесте вредност надница које се исплаћују радницима за њихов рад. Марксисте сматрају да су оне знатно испод вредности робе коју радници производе. Разлика између вредности надница и вредности робе позната је као вишак вредности који присвајају капиталисти у облику профита, односно екстрапрофита.

Политичка моћ владајуће класе потиче из њене реалне економске моћи, односно њеног власништва и контроле над средствима за производњу. Економска база друштва битно одређује и обликује правни, политички систем, главне институције и вредности једног друштва. Економски надмоћна, владајућа класа у прилици је да кроз политичке и правне институције промовише своје интересе. Ради се о томе да су заправо сви системи и институције тзв. друштвене надградње институционални механизми за доминацију и заштиту права малобројних, надмоћних капиталиста. На тај начин Маркс је сматрао да је експлоатација радника системски и институционално подржана од стране владајуће класе.

Поједини савремени теоретичари заступају став да класни положај појединаца не би требало да се одређује само на основу економских фактора и запослења, него и на основу културних фактора, као што су начин живота и потрошачке навике. Имајући то у виду, идентитет појединаца је, у све већој мери, одређен на основу његовог стила живота, а не толико на основу традиционалних класних показатеља, као што је запосленост.⁷³ Такође, владајућа класа је и кроз систем

---

73 Према француском социологу Пјеру Бурдијеу, класне групе могу бити идентификоване на основу променљивог нивоа културног и економског капитала. Појединци се више не разликују на основу економских или професионалних фактора, већ по својим културним укусима, као и начину на који проводе слободно време. Гиденс наводи групу аутора на челу са Севицом који заступа аргумент да је подела на класе повезана са стилем живота и обрасцима потрошње. Они именују три сектора на основу културних преференција појединаца и „имовине“. Запослени у

одређених идеја, и вредности коју је заговарала стварала своју специфичну класну свест⁷⁴ и идеологију⁷⁵ и којом је додатно легитимисала и заговарала идеју експлоатације. Ипак, не треба пренебрегнути чињеницу да основне противречности и сукоби класних друштава остају нерешени.

Класа је, према Марксовом мишљењу, група људи која има истоветан однос према средствима за производњу захваљујући којима појединци зарађују за живот. Пре развоја модерне индустрије, средства за производњу су обухватала земљу и оруђа за њену обраду. У прединдустријским друштвима, стога, две главне класе чинили су земљопоседници (аристократија, племство и робовласници) и они који су активно учествовали у обради земљишта (кметови, робови и слободно сељаштво). Индустријска друштва карактерише постојање две главне класе: класа оних који поседују средства за производњу - капиталисти и они који зарађују за живот продајући капиталистима своју радну снагу-пролетеријат, односно радничка класа. Према Марксовом мишљењу, однос између класа је пун антагонизма и експлоататорског је

јавним службама поседују велики културни, а мали економски капитал, теже ка упражњавају здравог и активног начина живота и учешће на културним догађајима. Менаџери и бирократе како наводи Гиденс у књизи *Социологија*, карактеришу нејасни обрасци потрошње са ретким упражњавањем физичке активности и слабом партиципацијом на културним догађајима. Трећа групација „постмодернисти“, упражњавају начин живота коме недостају било какви принципи, а њихова интересовања могу се драстично разликовати. Модерно друштво је потрошачко друштво, оријентисано на стицање материјалних добара и друштво у коме су класичне класне разлике и поделе превазиђене. Ипак, треба имати на уму да су економски фактори имали кључну улогу у дефинисању класних разлика.

74 Говорећи о класној свести, Маркс је разликовао „класу по себи“ и „класу за себе“. Према Марксовом мишљењу, класа по себи је друштвена група чији чланови имају исти однос према средствима за производњу. Према његовом мишљењу, друштвена група у потпуности постаје класа тек кад постане „класа за себе“. Припадници „класе за себе“ имају особену класну свест, као и класну солидарност. Чланови класе тада развијају заједничку свест, идентификују своје заједничке интересе и солидарису се кроз уједињење. Коначни ступањ у развоју класне свести постигнут је када чланови класе увиде да само колективном акцијом могу збачити владајућу класу.

75 „Конзевативизам, либерализам, национализам и социјализам створени су двоструким револуцијама позног осамнаестог века – Француском и индустријским револуцијама. Названи су идеологијама зато што су они релативно кохерентни системи уверења-„друштвене формуле“ или „секуларне религије“ – које поседују способност да уједињују и покрену велики број људи на политичко деловање. На неколико начина, идеологије су попуниле духовну празнину која је настала повлачењем хришћанства и распадом старог поретка. Предавање идеологијама добиће на интензитету у позном деветнаестом веку...“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 276.

карактера.⁷⁶ Маркс је био погођен друштвеним неједнакостима које произилазе из природе капиталистичког система. Управо због тога је покушао да понуди објашњење природе и начин функционисања капитализма као друштвено-економске формације. Према његовом мишљењу, у току једног радног дана радници произведу више вредности и производа него што је послодавцима стварно потребно да им исплате дневницу. Управо тај вишак вредности представља извор профита који капиталисти могу да користе за сопствене потребе, а који се временом акумулира. На тај начин долази до енормног богаћења капиталиста. Међутим, проблем је у томе што радници од тога немају готово ништа. Они остају релативно сиромашни, зато што је основна логика капиталиста да што више акумулирају капитал, а да радницима исплате што мање дневнице. Маркс је користио термин пауперизација да опише процес у коме, са развојем капитализма радничка класа постаје сиромашнија у односу на класу капиталиста.

Амерички социолог Ерик Олин Рајт развио је врло утицајну теорију класе, која комбинује одређене аспекте Марксовог и Веберовог приступа. Према Рајту, постоје три димензије контроле над економским ресурсима у модерној капиталистичкој производњи, на основу којих је могуће дефинисати главне класе које данас постоје. Те три димензије су следеће: контрола над инвестицијама или новчаним капиталом, контрола над физичким средствима за производњу и контрола над радном снагом.⁷⁷ Капиталисти контролишу све три димензије производног система. Припадници радничке класе немају контролу ни над једном. Између ове две главне класе, међутим, постоје групација чија је позиција мање јасна а то суменаџери и бели оковратници. Они се, сматра Рајт, налазе на противречним класним локацијама, јер су у стању да утичу на неке аспекте производње, али им је ускраћена контрола над

76 Погоотово је ужасна експлоатација била у почетку у такозваној првобитној акумулацији капитала о чему је сјајно писао и сведочио Енгелс у свом делу *Положај радничке класе у Енгелској*. „Најтужнији је био положај деце запослене у фабрикама која су била присиљена да од своје шесте или седме године раде од 5 ујутру до 7-8 часова увече. Многа су била и сувише испрљена да би јела; неке су осактали или убиле машине за којима су радила. Рана индустријализација је захтевала јефтину, послушну радну снагу, а жене и деца су често могли да обављају рутинске послове уз мало или нимало обуке.“ *Савремени свет, Илустрована историја света*, IV том, стр. 24.

77 М. Haralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 292.

другим. Њихову класну позицију, Рајт назива специфично „противречно“, јер нити су капиталисти, нити су мануелни радници, а ипак поседују неке карактеристике обе класе. Ипак, огромна већина популације, према мишљењу Рајта, тај проценат се креће од 85% до чак 90%, спада у категорију оних који су принуђени да продају свој рад пошто немају контролу над средствима за производњу. Ипак, и у оквиру ове популације постоје значајне разлике које се крећу од мануелне радне снаге до белих оковратника. Рајт изводи закључак да многи радници који припадају средњој класи, на пример менаџери, уживају привилегован положај у односу према руководству и поседовање вештина и стручног знања. Од њих капиталисти очекују помоћ у контролисању радничке класе. Заузврат, за ту лојалност бивају награђени вишим надницама или редовним напредовањем на послу. Ипак, такви појединци истовремено остају под контролом капиталистичких власника. Они су истовремено и експлоататори и експлоатисани. Други фактор на основу ког Рајт разликује класне локације у оквиру средњих класа јесте поседовање вештина и стручног знања. Рајт тврди да запослени из средње класе који поседују стручна знања у стању су да испоље специфичан облик моћи у капиталистичком систему. Под условом да је понуда њиховог стручног знања на тржишту рада слаба, они су у стању да зараде више наднице. Рајт сматра да је запослене који поседују знања и вештине теже контролисати, послодавци су принуђени да обезбеде њихову лојалност и сарадњу одговарајућим награђивањем.

Већ дуго у социолошкој теорији постоји тврдња да класа као категорија постаје све мање важна, па чак и да изумире. Тако теорије о буржоазирању и теорија о Британији као меритократији Петра Сандерса служиле су као аргумент како је класа изгубила своју важност. Неке верзије теорије о поткласи, такође имплицирају да је економска класа све мање важна. Ипак, чини се да су најјаче теорије о изумирању класе изнели теоретичари постмодерне.

У књизи *Смрт класе* аустралијски социолози Пакулски и Ватерс тврде да је „попут етно-огрлица и беретки а ла Че Гевара и класа изашла из моде, нарочито међу заговорницима постмодернистичке авангарде и практичарима нове полно-

центристичке, екоцентричне и етно-центричне политике.⁷⁸ Ови аутори заговарају став да је анахроно сматрати класу као категорију важном. Класе постоје само ако постоји минимални ниво окупљања или груписања, а према њиховом мишљењу, таква окупљања нису више очита. Они идентификују четири кључна обележја промене у стратификацијском систему:

- 1) Културизам - стратификација се заснива на животним стилевима, естетици и протоку информација;
- 2) Фрагментација - у овом новом типу друштва људи могу имати много различитих статуса који се заснивају на њиховој припадности различитим групама и обрасцима потрошње;
- 3) Аутономизација - појединци постају аутономнији, независнији и неизвеснији у својим вредностима и понашању и;
- 4). Ресигнификација - људи могу мењати своје склоности и идентификације, што доводи до велике флуидности и непредвидивости друштвено-статусног система. Људи стално мењају оно што сматрају нарочито значајним.

Пакулски и Валтерс износе низ аргумената и објашњења којима оправдавају своју теорију о „смрти класе“. Подела рада је постала сложенија а образовне квалификације и професионалне вештине су постале важније од класног порекла при запослењу. Они тврде да је током XX века у капиталистичким друштвима дошло до све уједначеније расподеле богатства. Процес глобализације је, сматрају ови аутори,⁷⁹ допринео тенденцији смањења класне неједнакости унутар појединих држава,

⁷⁸ Исто, стр. 119.

⁷⁹ Са снажним напретком науке и технике извршене су корените промене у средствима и предметима рада. Наука је постала главна производна снага и из основе је променила свет. Напредак науке и технике довео је и до социјално-економских промена у глобалном друштву. Данас се не говори о експлоатацији „живог рада“ и класним сукобима, јер су створени нови односи пренети на терен „партнерства“ између рада и капитала. Сада се говори о експлоатацији интелектуалног рада у интернационалним размерама и конкуренцији којом се подстиче и симулира „трансфер даровитих стручњака“ из земља у развоју у високоразвијене земље. Истовремено, овај напредак допринео је концентрацији, централизацији и интеграцији капитала, знања и рада, што је довело до њихове интеранционализације стварањем мултинационалних компанија. С нестанком традиционалних својинских (индивидуалних) односа, које су заменили акционарски односи власништва, измењена је социјална структура, што је условило да овим процесом традиционалне класе и слојеви буду поотпуно разбијени у мноштво различитих социјалних слојева или група.

али и ширењу процеса експлоатације изван граница држава. Самим тим постоји много мање основа за развитак класног конфликта унутар посебних друштава. Делом као последица ових тенденција, гласање и страначка припадност постали су мање засновани на класи и дошло је до: „опадања коришћења класних слика и свести у политици.“⁸⁰ Пакулски и Ватерс као пример наводе да је дошло до опадања снага мануелних радника који гласају за левичарске странке и немануелних радника који гласају за десничарске странке. Уместо тога, расте значај оних политика и политичких партија које не везују свој програм за класу и класну припадност. „Класа једноставно не може објаснити ратове и конфликте на Средњем истоку, успон исламског фундаментализма, босански сукоб или религијске и етничке конфликте на Индијском потконтиненту. Националне, религијске, регионалне, етничке, полне, расне и сексуалне преференције и идентитети једноставно су знатно важнији.“⁸¹ Сви ови различити неklasни идентитети и извори конфликта су увек постојали, мада су их класна питања увек засењивала. Према мишљењу ових аутора, сада је обрнута ситуација.

5. КЛАСНА БОРБА КАО ПОКРЕТАЧКА СНАГА ДРУШТВА

Према мишљењу Карла Маркса, класна борба је покретачка снага друштва,⁸² а досадашњи ток историје свих друштава до данас заправо је историја класних сукоба. Маркс сматра да историјско кретање законито води слободи човека, јер: »човек није само обично оруђе којим се служи дух за своје циљеве, већ да човек ствара своју слободу«. Он тврди

80 М. Haralamos, M. Holborn, *Теме и перспективе*, стр. 119

81 *Исто*, стр. 120.

82 Насупрот Марксу Хегел тврди да: „Средство којим се слобода остварује јесу државе и истакнуте вође. Хегелов историзам значи да: ‘светски дух ствара своју историју и жртвује за своје сврхе човека’. Хегел тврди да историја није поприште среће и да су странице среће у историји празне странице... Дух се показује као свемоћни покретач историје као апсолутни субјект историјског збивања који безобзирно иде за својим сврхама. Људи су обична оруђа помоћу којих он постиже свој циљ, апсолутну свест о слободи. Дух ‘води свој посао увелико’ и ‘њему стоје на располагању нације и појединци које може да ‘жртвује’. Маркса код Хегела одушевила идеја да је ‘историја прогресивни процес у коме је крајњи циљ апсолутна слобода духа’. ‘Хегелов утицај... је снажан у моралној и друштвеној филозофији... на њему заснивају своју политичку филозофију марксистичка крајња лева крила... Рат нација који се појављује у Хегеловој истористичкој шеми-лево крило замењује ратом класа...” К. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, стр. 42.

да основне мотиве историје не треба тражи изван друштвено историјског процеса већ у њему самом, и познате су Енгелсове речи: “Маркс је открио закон развитка људске историје, као што је Дарвин открио законе развитка органског света”. Према схватању Маркса творац светске историје није “светски дух” већ човек, а историја није само напредовање свести о слободи-већ процес стварног ослобађања човека. Маркс и Енгелс су схватили да Хегелова филозофија може бити полазна тачка за једну нову филозофију слободе и самосвести.⁸³ Маркс признаје Хегелу што је уочио противречност грађанског друштва и постојеће државе и покушао тај проблем да реши у смислу измирења приватних и општих интереса. Узрок тих противречности је приватна својина, због чега долази до рата свих против свих (и то захтева постојање државе) која се ставља изнад грађанског друштва. Маркс тврди да држава није представник општих интереса и да је она сила изнад човека и друштва. Буржоаска држава без обзира колико демократска не може извршити социјално ослобођење човека, јер корени отуђења човека нису у сфери политике већ у материјалној основи. Хегел истиче да је услов постојања слободе личности - приватна својина. Маркс тврди да је пролетеријат лишен својине и духовних претпоставки слободе, а то произилази из његовог објективног положаја у процесу рада, дакле, ова класа је негација слободе. Како је Маркс навео у својим раним списима: „Радник... не испуњава себе на свом послу већ пориче себе, има осећање беде а не благостања, не развија слободно своје менталне и физичке потенцијале већ је физички исцрпљен и ментално угрожен... Његов рад није доборовољан већ наметнут, принудни рад. То није задовољење потребе, већ једно средство да се задовоље друге потребе. Његова отуђеност јасно се показује чињеницом да чим нема физичке или неке друге принуде он се избегава као куга...Што више радник улаже себе на послу... постаје све сиромашнији у свом унутрашњем животу и мање припада себи... Радник улаже свој живот у предмет и... његов живот припада предмету.“⁸⁴

83 Ипак, постоје фундаментална неслагања између Марксове и Хегелове филозофије: „Маркс је сматрао да Хегелова апстрактна филозофија скреће пажњу од реалног света и његових проблема, који вапе за разумевањем и решењем; он је била негација живота.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 347.

84 Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts* u Karl Marx *Early Writings*, prir. T.V. Bottomore (New York, McGraw-Hill, 1963), str. 122, 124-125.

Марксизам тврди да су људи творци своје историје, али је не праве по сопственој вољи нити у околностима које су изабрали, већ у затеченим, наслеђеним околностима. Маркс пише: «И кад се чини да су људи заузети тиме... да створе нешто што још није било, управо у таквим револуционарним кризама они бојажљиво позивају у своју службу духове прошлости... свест живих као мора притишће традиција мртвих». Он тврди да је буржоаска револуција донела политичку еманципацију али то није довољно јер држава може бити слободна, а да је човек неслободан и зато је смисао учења Маркса општечовечанска слобода и револуционарна промена света. Општа еманципација човека није могућа у оквиру старог света, већ захтева његову радикалну промену.⁸⁵ Маркс је то истакао у својој Једанаестој тези о Фојербаху који неки сматрају суштином марксизма: «Филозофи су само тумачили свет на различите начине, али је прави задатак да се он измени» која је толико пута понављана од следбеника Маркса и злокоришћена и за злочиначка чињења.⁸⁶

Хегел је мислио о народима као носиоцима дијалектичког историјског кретања, а Маркс их је заменио класама. Он је «локомотиву историје» и ослободиоца човечности видео у радничкој класи/пролетеријату.⁸⁷ Маркс се не залаже само за политичку еманципацију (политичка револуција) него и за општу еманципацију, за укидање свих односа у којима је човек⁸⁸ експлоатисано, понижено и повређено биће. Он је јасно ставио до знања да се човечност не може остварити

85 „Да капиталистички свет пропада, теза је комуниста, али зато почиње епоха социјализма, по Марксу права историја човечанства. Човечанство није тоталитет друштва, него га првенствено представља снага прогреса, а њу у капитализму чини пролетеријат. Отуда, сматрало се, сви који следе социјалистичка уверења треба да испуњава оптимизам у погледу будућег раздобља које је већ започело револуцијама. И Лењин је поручивао да је ‘почела нова епоха светске историје. Човечанство са себе збацује последњи облик ропства: капиталистичко или најамно ропство. Ослобађајући се ропства, човечанство први пут прелази на праву слободу’». Андреј Митровић, *Време нетрпељивих, политичка историја великих држава Европе, 1919-1939*, треће издање, ЦИД, Подгорица, 2004. стр. 444.

86 Свака се дубока и вишеслојна људска мисао може (зло)употребити, свака епохална идеја може се окоштати, одузети јој елан за истинске изворе живота, или критички, стваралачки и плодно развијати. Када мисао постане окамењена догма, она је спремна да служи за сваки, углавном регресивни људски интерес.

87 Пролетеријат је подјармљена класа која за себе не тражи никаква посебна права, он је материјална снага историје која ће остварити ослобађање човека уопште и тако реализовати идеју слободе сматра Маркс.

88 Човек је за Маркса практично биће, односно биће слободне, сврсисходне, друштвено-историјске праксе и зато је Марксова филозофија тумачена као филозофија праксе или “мишљење револуције”.

у грађанском друштву, јер у њему владају експлоатација и разноврсни облици људског отуђења. Маркс сматра да је негација грађанског друштва први и најважнији услов мењања света.⁸⁹ Начин производње „одређује друштвене односе, и то чини темељсхватања Маркса: „да су материјални узроци друштвеног живота једини темељ којим се може објаснити човек, његова историја и свеукупни друштвени живот и да начин производње... одређује друштвене односе и све облике духовне делатности“.⁹⁰ Насупрот Хегеловом идеализму Маркс каже да је покретачка снага човека његов однос према материји (начин производње) и зато Расел тврди да: „...Марксов материјализам у пракси постаје економија“. Маркс сматра да је друштво историјски продукт узајамне делатности људи „који нужно настаје из стања материјалног, производних снага људи и одговарајућих облика расподеле, размене и потрошње, уз коју иду одговарајући облици друштвене (класне, сталешке) структуре, породице, (‘репродукције живог живота’) друштвеног уређења и духовног живота (културе)“.⁹¹ Маркс каже да се суштина човека налази у производној делатности и да су материјалне производне снаге темељ свеукупности друштвеног живота и историјског кретања друштва.⁹² Марксова мисао да је сваки од основних облика поделе рада кроз историју: кастински, робовски, феудални и цеховски био основа друштвене организације, јер су класици

89 „Маркс захтева да се: „сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће... „и да се успостави облик људске заједнице у којој је „човек највише биће за човека“. Он подвргава грађанско друштво критици и тврди да „политичка еманципација није људска еманципација“ јер је она ограничена еманципација, човека као приватног власника и егоистичног појединца а не као родног бића, бића заједнице. Маркс слободу човека одређује у смислу свестраног развитка и реализације свих људских потенцијала. Слобода човека је његова способност да врши рационалну контролу над природним окружењем и друштвеним силама... Свестрани развитак личности могућ је тек у оквиру слободне заједнице у којој је слобода појединца претпоставка слободе за све. Индивидуално ослобођење се поклапа с еманципацијом рода, а интерес заједнице с индивидуалним интересом... Овде се види визија човека као бића слободе, ствараоца властите историје и самог себе, бића способног на неограничено самоусавршавање и овладавање природом и својом судбином.“ Види шире: *Енциклопедија политичке културе*, стр. 501.

90 Вељко Кораћ, *Марксово схватање човека историје и друштва*, БИГЗ, Београд, 1982.

91 *Енциклопедија политичке културе*, стр. 260.

92 Марксов закон друштвене динамике гласи: „...на извесном ступњу свога развитка материјалне производне снаге друштва долазе у противречје с постојећим односима производње... Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове, тада наступа епоха социјалне револуције...“! Маркс-Енгелс, *Дела, том, XX*, Просвета, Београд, 1968-79, стр. 332-333.

марксизма у подели рада тражили и настојали да покажу да су из рада произашли различити друштвени органи, облици социјалне структуре и свести људи. Маркс тврди: „Сви сукоби историје имају... своје порекло у супротности, између производних снага и продукционих односа“. Он је показао да друштвено кретање првенствено резултат решења сукоба међу друштвеним чиниоцима, до кога долази због неравномерности у развоју тих чинилаца, а посебно између производних снага (развој средства за производњу и друштвене подела рада) и друштвених односа (опредмеђених у друштвеној институционализацији која тежи окамењивању). Ова темељна друштвена супротност се манифестује у сукобу класа и решава се револуцијама. Владајуће класе оправдају постојеће стање друштвених односа и према њима се постављају апологетски, док пролетери се према буржоаској власти односе критички и заузимају негативни став, кроз идеологију потчињене класе.

Марксисте уче да је класна борба кључ за разумевање свих друштвених сукоба,⁹³ и да се из класне борбе може објаснити законитост кретања друштва и открити покретачке снаге које могу превладати алијенирано капиталистичко друштво. Класна борба је битан аспект класе. Три су основна облика класне борбе: економски, идеолошки и политички. „Поједине индивидуе чине једну класу само... уколико морају водити заједничку борбу против друге класе... они се налазе... у непријатељској конкуренцији“.⁹⁴ Маркс тврди да методе борбе класа зависе од природе политичких институција и да ако у друштву постоје институције које омогућавају реализацију политичких циљева потлачених класа, класна борба може имати „миран“ карактер, у супротном, политички облик класне борбе добија оружани карактер, и тада долази до насиља, подизања барикада и проливања крви. Грађански социолози су замислили Марксу што је заговарао револуцију, која је повезана са насиљем, бруталношћу и злочинима у друштву. Маркс није сматрао да је суштина револуције насиље, већ

93 Маркс у писму Вајдемајеру (1852) пише да је његова заслуга: „1) да је постојање класа повезано с одређеним историјским фазама развитка производње; 2) да класна борба неминовно води диктатури пролетеријата; 3) да та диктатура чини само прелаз према укидању свих класа и према бескласном друштву“. K.Marks- F. Engels, *Odabrana pisma*, Kultura, Zagreb, 1955. str. 134-135.

94 K. Marks, F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1973. str. 402.

радикална промена свега постојећег. Јер, по њему револуција је најпотпунији облик класне борбе.

Историјска епоха капитализма створена је када су током феудалне ере, трговци и индустријалци акумулирали капитал и створили надмоћна средства за производњу. Надмоћ капиталистичког начина производње довела је до брзе трансформације структуре друштва од феудализма ка капитализму. Капиталистичка класа је постепено преузела примат над феудалном аристократијом и на тај начин је постала доминантна класа у друштвеној структури. Према мишљењу марксистичке теоријске перспективе, у досадашњем току историје, класне борбе су се водиле између мањинских класа. Велике историјске промене су значиле замену једног облика приватног власништва другим и једног типа производње другим. Када је реч о трансформацији капитализма као друштвено-економске формације, Маркс је веровао да ће предстојећа, неминовна класна борба одступити од досадашњег закона тока историје. Историјску улогу носиоца наступајуће друштвене промене имаће пролетеријат. Пролетеријат ће збацити буржоазију и преузеће контролу над средствима за производњу. Приватно власништво над средствима производње биће замењено заједничким власништвом. Маркс је веровао да ће основне супротности и нелогичности које су својстве капиталистичком систему довести до његове коначне деструкције. У будућем друштву ће бити укинута приватно власништво над средствима за производњу. Класе као категорија ће бити укинуте. Будући да је историја заправо историја класних борби, она ће сада завршити. Комунистичко друштво, које ће заменити капитализам, неће имати никаквих противречности, нити сукоба интереса и стога неће бити потребе да се замени неком другом друштвено-економском формацијом. Али све ово је само могућа утопија или нагађање, јер будућност је отворена и за добро и за зло као и за прогрес и регрес у историји човечанства.

ЗАКЉУЧАК

Мада се традиционално схватање класе засигурно мења, поготово када је реч о идентитету људи, класна подела је још увек једна од основних генератора економских неједнакости у модерним друштвима. Припадност класи и даље врши велики утицај на наше животе. Класна припадност је повезана са разним врстама неједнакости.

Бројна истраживања говоре у прилог тврдњи да се економска неједнакост међу појединцима, припадницима различитих друштвених класа, све више повећава. Припадност одређеној друштвеној класи у директној је вези са животним шансама појединца, као и његове деце и породице. По правилу, уколико је појединац на хијерархији друштвене лествице на самом врху, његове животне шансе су много веће, а животни и професионални избори много разноврснији. Многи су мишљења да трендови глобализације и дерегулације економских тржишта воде ка све већем јазу између богатих и сиромашних и до повећања класних неједнакости.

Управо због тога је од изузетне важности бавити се теоријском анализом појмова друштвена стратификација и друштвена класа. Нарочито је значајно дати теоријски осврт на класично поимање ових важних друштвених феномена кроз призму марксистичке традиције, како би то тумачење и разумевање било потпуно. Наравно, то подразумева и проучавање и других савремених теоријских погледа феномена друштвене стратификације и друштвених класа, укључујући и посмодерне теорије о смрти класа и узети у обзир и њихову теоријску аргументацију.

Ипак, важно је имати на уму чињеницу да наше активности нису увек потпуно одређене нашим класним положајем и класним поделама поготово у савременом и глобализованом свету. Томе пре свега доприносе експанзија високог образовања и личног усавршавања, доступност професионалних доквалификација и преквалификација, широка употреба и доступност Интернета, као и отвореност демократских друштава који су на страни узлазне мобилности појединца. Друштвена стратификација и класне неједнакости

су и даље врло актуелне иако су изгубиле од своје привлачности и снаге које су имале у доба Маркса и непосредно после његове смрти.

Литература

- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975.
- Berđajev Nikolaj, *Filozofija nejednakosti*, Oktoih, Podgorica, 2001.
- Berlin Isaiah, *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford Univ. Press. 1939.
- Vrcan Srđan, *Društvene nejednakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
- Гиденс Ентони, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006.
- Jean-Yves Calvez, *La pensee de Karl Marx*, Editions su Seuil, Pariz, 1956.
- Кајтез Илија, *Мудрост и мач - филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд, 2012.
- Карлтон Ерик, *Лица деспотизма*, СЛИО, Београд, 2001. (org. Eric Carlton, *Faces of Despotism*, Ashgate Publishing, England, 1995.)
- Коларић Иван, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, 1998.
- Korać Veljko, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987.
- Mandra Anri, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001.
- Маркс, Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953.
- Marks K., Engels F., *Odabrana pisma*, Kultura, Zagreb, 1955.
- Marx Karl, *Economic and Philosophical Manuscripts* u Karl Marx *Early Writings*, priir. T.B.Bottomore (New York, McGraw-Hill, 1963).

Marks Karl, Engels Fridrih., *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1973.

Marks Karl, *Kapital*, tom III, Kultura, Beograd, 1978.

Marsh David, Gerry Stoker, *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.

Митровић Андреј, *Време нетрпеливих, политичка историја великих држава Европе, 1919-1939*, треће издање, ЦИД, Подгорица, 2004.

Павловић Вукашин, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Пери Марвин, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000.

Petrović Гајо, *Filozofija i marksizam*, Naprijed, Zagreb, 1965.

Petrović Гајо, *Mišljenje revolucije*, Naprijed, Zagreb, Nolit, Beograd, 1986.

Polancas Nikos, *Društvene klase u savremenom kapitalizmu*, Sazvežđa, Beograd, 1978.

Попер Карл, *Отворено друштво и његови непријатељи, II (Плима пророчанства-Хегел, Маркс и*

последнице), БИГЗ, Београд, 1993. (org. *The open society and its enemies The high tide of propheesy: Hegel, Marx and the aftermath*)

Расел Бертранд, *Историја западне филозофије*, Народна књига и Алфа, Београд, 1998.

Ruso Žan-Žak, *Rasprava o porijeklu i osnovata nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Савремени свет, Илустрована историја света, IV том, Народна књига, Вук Караџић, Рад, Београд, 1983. (org. *The Modern World*, General Editor: Esmond Wright, 1979, The Hamlyn Publishing Group Limited)

Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.

Tucker Robert, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.

Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

Хејвуд Ендрју, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. Ilija Kajtez, *Faculty of International Politics and Security*, Union Nikola Tesla University, Belgrade

Ilija Kajtez

Bojana Ruzicic

**MARX'S (MIS)UNDERSTANDING OF SOCIAL
STRATIFICATION, SOCIAL CLASSES AND CLASS
STRUGGLE**

Resume

Study of social stratification and social classes, along with the study of social inequalities is still very important today. For this particular perspective, the theoretical opus of Carl Marx, that must be observed in the context of modern global circumstances of neo-liberal capitalism and globalization, is precious. When can observe from the aforementioned that the phenomenon of belonging to a social class is changing, and that individual identity is becoming more prominent, but what indisputably remains unaltered till today is the fact that class division still represents one of the pivotal generators of economic inequality in modern societies. Belonging to a class continues to have a major impact on human lives. Many forms of inequalities are still today directly tied to class belonging. It is interesting to see that much research supports the claim that economic inequality among individuals, members of different classes, is rising. Belonging to a certain social class is directly connected with one's life opportunities, as well as one's children and family. In this regard, Marx remains very important in the study of social inequalities, but he must also be interpreted in the context of the era of globalization, in a creative manner. Every author who aspires to responsibly investigate the phenomena of social stratification, social class, class struggle and social inequalities must examine and take into account other contemporary perspectives, including post-modern theories about the death of classes, and also appreciate their theoretical argumentation. However, it is important to keep in mind the fact that our activities are not completely defined by our class position and class divisions, particularly in the modern globalized world. Global society enabled the expansion of higher

education and continual improvement, professional specialization and changing of careers, wide-spread Internet use, as well as the openness of democratic societies who side with increasing mobility of individuals. We can rightfully conclude that social stratification and class inequalities, but not class struggle, remain very current, despite the fact that they lost some of the attraction and power they had in Marx's time, and immediately after his death.

Keywords: Marx, Social Stratification, Social Classes, Class Struggle, Inequality